



Частина – VII

*Переверти
революційної доби*



Частина VII

Переверти революційної доби

48. Між двома революціями 1917-го року

Вчорашнє двадцяте століття сприймається нами, як найпереломніше, найтрагічніше і найвизначальніше в історії всього Світу і Василівського краю в тому числі. Але насправді, воно було не більш епохальним, ніж пам'ятне 4-те ст. н.е. з гото-гунськими переселеннями, чи 13-те ст. н.е. з монгольським нашествям, чи ті далекі часи 3-го ст. до н.е. (загибель Скитії), або ж 32-го ст. до н.е. (колапс землеробських культур), чи ще давнішого 83-го ст. до н.е. (Білінгенська катастрофа), про які ми вже й зовсім нічого не пам'ятаємо.

Таке захоплення 20-им століттям пояснюється тим, що більшість із нас є дітьми цієї молоді доби й особисто переживала чи навіть формувала всі ті події, на відміну від "легенд історії" сивих віків. У деякому сенсі, тільки наша особиста історія може бути справжньою, не видуманою книжниками, бо ми її бачили на власні очі; все решта – чужий перебріх, або, як полюбляє казати запорізький скаутмайстер Сергій Бородин "інтертрепація фактів" ☺ (див. фото 48.1).



Фото 48.1. Творча зустріч на просторах Василівської Лисої Гори: за чаєм і кавою обговорювалися її найінтимніші таємниці, про які Сергій Бородин (з червоною кружкою в руках) знає захоплююче багато; скоро з'явиться його книжка про Лису Гору! – чекаємо! ☺

Все особисте ставало для сучасників великим: Велика Жовтнева революція, Велика Вітчизняна війна, великі п'ятирічки, великий голод, велика перебудова тощо. Однією з таких "вселенських" подій 20-го ст. була й революція 1917-го року, яку в Давній Ассирії чи Єгипті ми вірогідно назвали б, звичайнісіньким палацовим переворотом в межах імперії: переважно з тією ж територією, панівним етносом і державною мовою.

Революції 17-го року (а їх було дві: Лютнева і Жовтнева) вирости безпосередньо з тягот Першої Світової війни, в заміс якої потрапило аж 38 держав з 1,5 мільярдами їхнього населення. Здебільшого, бійня розгорталася в Європі між блоком Центральних держав (на чолі з Австро-Угорщиною та Німеччиною) і блоком Антанти (на чолі з Росією, Францією та Англією). Почавшись ще в 1914 році, невдала війна вижерла всі ресурси Російської імперії: і фінансові і психологічні. В лютому 1917 терпець підданам царя урвався і Петербург масово застрайкував; а через декілька тижнів (12 березня за сучасним стилем) цар Микола II мляво зрікся престолу, в одну мить перетворившись із самодержця "всєя Русі" на громадянина Романова (звісно ж, тоді він ще не знав, що всього через рік після цього політичного жесту його разом з дітьми і дружиною чекісти розстріляють і доб'ють багнетами в підвалі далекого Єкатеринбургу, а рештки тіл безславно сплять).

Падіння царату, після майже півтисячоліття жорсткої одноосібної центральної влади (в кращих традиціях східної тиранії), викликало в сучасників такий же шок, як і нещодавній розвал здавалося б "нерушимого" Радянського Союзу. До влади в Росії прийшов Тимчасовий уряд у традиціях західної демократії, абсолютно не властивої москвинам! Повернення до "твердої керуючої руки" разом зі ще більшою відразою до "м'якотілості гнилої інтелігенції" було лишень справою часу. Але поки цього не сталося, від імперії встигло відпасти багато незалежних і самобутніх держав, у тому числі й Україна. Правда все це відбувалося надто повільно і незграбно: зніміть ланцюг із собаки, який 10 років просидів на прив'язі, і він уже нікуди не піде, принаймні не одразу ☺.

Тільки через 5 днів після зречення царя ("обірвався імперський ланцюг"), 17 березня 1917-го р. в Києві обережно зібрали Центральну Раду для вирішення всіх нагальних питань Українського краю; а ще через 3,5 місяці (23 червня) Центральна Рада нарешті розродилася своїм Першим Універсалом "про автономію України в складі Росії" (ні про яку незалежність в ньому ще не йшлося – боронь-боже!) і створила автономний уряд – Генеральний Секретаріат на чолі з Грушевським (28 червня). Через півмісяця (16 липня) цю автономію України, як і багатьох інших постімперських держав, нехотя визнав і Російський Тимчасовий уряд.

Подібну ж кволість на шляху до незалежності можна було спостерігати і в наш час після того, як колишні комуністичні лідери трьох республік-засновниць Радянського Союзу наприкінці 1991-го року в Біловезькій пущі ухвалили рішення про його ліквідацію: Б.Єльцин (Росія), Л.Кравчук (Україна) і С.Шушкевич (Білорусь), – але чомусь усі прокльони в розвалі Союзу і "світлого минулого" вічно сиплються на бандерівців-націоналістів, якими ці троє аж ніяк не були. В новітні часи до самостійності ми йшли так само через федерацію СНД (Союз Незалежних Держав), через спільний Чорноморський флот і рештки всесоюзних структур. Знадобилася зміна цілого покоління, щоби на початку 21-го ст. більшість із нас врешті-решт прийняла незалежність, як норму життя (і це ще не межа! – Мойсею знадобилося 40 років ходіння зі своїм народом пустелею, допоки вони позбулися рабства в своїх душах – майже два покоління! ☺).



Тоді, в 1917-му, Центральна Рада явно відставала від графіку будівництва успішної незалежної держави, а Василівка й поготів продовжувала жити своїм тихим провінційним життям аж до глибокої осені 1917 року: місцеві питання вирішувала Василівська волосна управа, більшість чоловіків-фронтників ще досі не повернулися з фронтів і полонів Першої Світової війни; Юрій Попов, не маючи змоги мандрувати воюючою Європою, пересиджував столичні заворушення в своїх південних, переважно Кримських маєтках, зрідка навідуючись і до Василівської економії, також виснаженої лихоліттями затяжної війни (мал. 48.2).

Фото 48.2. Гудзик царської артилерії з бухти Лисої Гори; розкажи, де був, що бачив? ☺

Докорінний переворот у житті василівців відбувся тільки наприкінці 1917-го року, коли нашої місцини сягнула пожежа другої за рік революції, на цей раз вже Жовтневої (від лат. *revolutio* – швидка радикальна зміна всієї системи).

7 листопада, внаслідок бруталного військового перевороту (бо через вибори не мали жодного шансу) і за підтримки воюючої з Росією Німеччини, до влади в Петербурзі прийшла партія Леніна, остаточно розладнавши Східний фронт і "переводячи імперіалістичну війну між країнами в громадянську війну між класами в середині одного суспільства". Невдовзі Росія вийде з війни, порушивши свої зобов'язання перед Антантою, на радість Німеччини.

Успіхи більшовиків, окрім всього, пояснювалися не тільки шикарною популістською пропагандою ("мир – народам", "земля – селянам", "фабрики – робітникам", – а чом би й ні? ми спостерігаємо цю роздачу перед кожними сучасними виборами: "Я обіцяю вам сади!.."), але і їхніми кривавими методами боротьби: вся опозиція, будь-яке інакодумство і політична конкуренція – нещадно, на упередження винищувалися.

Спостерігаючи такий розгул терору в північних містах Росії і придушивши спробу більшовицького повстання в самому Києві (11 – 13 листопада), 16 листопада Центральна Рада нарешті вирішує перебрати на себе всю повноту місцевої влади і сповіщає про це уряди Росії та Антанти; а 20 листопада проголошує свій Третій Універсал про з'яву окремішньої Української Народної Республіки – УНР, хоча все ще з перспективою створення федерації з Росією (ну ніяк не уявляла собі життя без матушки-Росії вихована нею більшість українських державників). Тільки позбавившись статусу "автономії", Україна стала самостійним гравцем міжнародної політики; лише тепер їй могли визнавати (чи не визнавати) інші держави та безпосередньо з нею укладати союзи і договори.

Постання окремої Української держави категорично не входило в плани російських більшовиків. Вони ще могли стерпіти існування незалежних Фінляндії, деяких азійських республік і навіть Прибалтики, але без українського хлібу та вугілля – вижити просто не могли; альтернативи цим ресурсам у тодішньої Росії ще не існувало (вугільний Кузбас "запустили" тільки через десяток років).

Розв'язка проблеми для більшовиків була очевидною:

- в середині грудня уряд Советської Росії (Ульянова/Леніна), визнаючи УНР, надсилає уряду молодій республіці свій категоричний ультиматум з вимогою безумовної допомоги більшовикам в Україні – що було рівнозначним її капітуляції; на відповідь лишали 48 годин. Додавалося, що "у разі відмови, Рада народних комісарів Росії вважатиме Центральну Раду в стані відкритої війни проти радянської влади в Росії та Україні".

- така вимога щодо більшовиків була абсурдом, бо в Україні їх підтримувало заледве 11 % населення (за результатами виборів до Всеросійських установчих зборів 25 листопада 1917-го року); до речі, в Росії більшовики тоді отримали всього 22 % голосів, що не завадило їм силою примусити себе любити решту 78 % виборців.

- 17 грудня в Києві було скликано З'їзд Рад Селянських, Солдатських і Робітничих Депутатів; на що розраховували більшовики – невідомо, але ці пролетарські збори вони з тріском програли, і з'їзд висловив своє "цілковите довір'я і свою рішучу підтримку УЦР" [після цього більшовицькі депутати забралися геть із Києва до Харкова, в якому, вже після захоплення його військами Советської Росії, створили конкурентний Центральній Раді український радянський уряд]. Того ж дня, за результатами з'їзду Центральна Рада відкинула ультиматум Росії, зазначивши, що "Рада народних комісарів Росії не має права втручатися у внутрішні справи України"; що "російські більшовицькі частини повинні реалізовувати свої національні прагнення в Росії, а не Україні"; і що "Україна виступає проти більшовицьких методів встановлення влади".

- цього виявилось достатнім, щоби 20 грудня 1917-го року розпочалася перша повномасштабна агресія Советської Росії проти України з суто загарбницькими мотивами (хліб і вугілля). На червоних прапорах майоріли ідеалістичні гасла "Волі!.. Землі!.. Миру!..", але за ними всіма стояли прагматичні вимоги "Зерна!.. Вугілля!..".

Наприкінці того ж таки Революційного року більшовицька хвиля кобіями Харківсько-Сімферопольської залізниці хутко докотилася й до Василівки.

49. Перші Совети у Василівці (зима 1917-18 рр.)

Василівська волость Мелітопольського повіту Таврійської губернії, до якої окрім самої Василівки входили ще й ближні села (Янчекрак, Карачекрак, Скелька, Бурчак тощо) на межі 19 – 20-го століть етнічно була майже суціль українською. За переписом 1886-го року населення Василівської волості на 98,5% складалося з українців і на 1,2% з росіян. У сусідній Балківській волості (до якої тоді входило й Орлянське) відсоток українців був ще більшим – 99,6%; росіян – 0,4% [для порівняння, тоді ж, всього по Мелітопольському повіту українців було 62,1%, росіян – 29,6%]. Та попри таку моноетнічність населення Василівського краю, в 1911-му році з 25 навчальних закладів сучасного Василівського району всі були винятково російськомовними – жодного(!) з викладанням рідною мовою! Якщо згадати ще й про 100% російськомовні церкви району та жорстокі протиукраїнські циркуляри царської Росії, то стає очевидним, що етнічні потреби 99% василівців упродовж декількох поколінь брутально ігнорувалися й нікого не обходили, від чого наша національна самосвідомість перебувала в стані глибокого анабіозу [анабіоз – стан придушеної життєдіяльності в несприятливих умовах].

Найбільше переймалися василівці в 1917-му році питаннями землі (бо майже всі ми тоді були селянами-землеробами) і миру (бо досі тривала Світова війна), а найменше наших земляків цікавили проблеми влади й державного устрою. За незалежність і самостійність у 1917 думали одиниці, за мир і землю – майже всі! Ці властивості українського електорату найповніше використали більшовики (вони були неперевершеними майстрами відчувати момент і кидати відповідні гасла в маси – таких спеців сьогодні звать політтехнологами). В той час, як діюча Центральна Рада на кожному кроці гальмувала з реформами (поміщицьку та церковну власність на землю скасувала тільки в своєму Третньому Універсалі вже після Жовтневої революції), далека й незнана влада більшовиків на кожному розі роздавала нічим не підкріплені, але такі близькі та любі серцю обіцянки "Миру і Землі!" – вкотре соціальні (тактичні, ближні) потреби перемагали національні (стратегічні, довгострокові) інтереси.

Рейтинги більшовиків серед населення України поволі зростали, принаймні вони ще не викликали в селянських масах заперечення. А як відомо, для успішного революційного перевороту достатньо ентузіазму всього 10% населення при мовчазній підтримці більшості (тобто ще 40 – 50%) – і зовсім не обов'язково пломеніти революційним поривом усім 100% населення [той же самий закон спрацював і в останніх революціях вже незалежної України].

З наближенням голодної та холодної зими більшовицькій Росії конче потрібні були хліб і вугілля. За словами творця Червоної армії – Льва Троцького (народженого в Україні під іменем Лейба Бронштейн): *"Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря – Росія існувати не може"*. Ці слова він виголошував перед наспіх зібраними військовими загонами, які відправлялися грабувати Україну – селянам за хліб не платилося жодної копійки, товар просто відбирали силою, вантажили в ешелони і відправляли на північ. А назустріч летіли істеричні телеграми Леніна: *"Ради бога, вживайте НАЙБІЛЬШ енергійних і революційних заходів для відправлення хліба, хліба, хліба! Інакше Пітер може сконати... Повідомляти щодня. Ради бога"*. По-суті, Червона армія і створена була для битви за українські ресурси ще восени 1917-го року, а не 23 лютого 1918-го, як офіційно прийнято вважати. І байдуже, що братня Українська Народна Республіка тоді була соціалістичною за змістом соціальних завдань і демократичною за свободою волевиявлення.

23 - 26 грудня 1917 р. революційні червоні війська здійснили свій перший, невдалий наступ на Запоріжжя. Але тоді в Українській Народній Республіці ще знайшлися сили його відбити: вірні УНР гайдамацькі сотні частково знищили, а переважно роззброїли червоні загони... тільки для того, щоби вище керівництво УНР безкарно відпустило заколотників – ну ніяк не могли українські соціал-демократи при владі повірити в можливість кривавої війни зі своїми партійними братами з РСДРП(б) – Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків. Тому відверто антиукраїнській агітації тоді ніхто не перешкоджав, а замість посилити українські підрозділи – їх взагалі демобілізували! Остання перешкода на шляху більшовизму до Василівки розтанула.

Напевно, значна частина василівців повірила обіцяному "покращенню вже сьогодні"; а можливо дехто зі скепсисом вважав, що це його не обходить і мовчки "лунав свою скалу", зайнявши позицію нейтралітету, за якою сподівався відсидітися. Проте найосвіченіші були добре поінформовані про те, що відбулося і діється в північних містах колишньої Російської імперії і що за лихо неухильно наближається до провінційної Василівки.

До кінця року Юрій Попов не міг повірити в безумство революційної доби і все ще сподівався на відновлення звичного укладу життя. Але після боїв у самому Запоріжжі, Юрій втратив ілюзії та поспіхом кинувся вивозити найцінніше майно з маєтку Васильєво до Криму. Проте встиг він спакувати і вивезти тільки один залізничний вагон. Друга спроба, здійснена вже на початку січня 1918-го року, обернулася трагедією – вплив Попових у Василівці, як і влада УНР, щезли; їм на зміну з Петербурга прийшла диктатура пролетаріату.

Першу ячейку Російської СДРП(б) у Василівці зорганізував ще наприкінці осені 1917 місцевий перукар Малахов; а трохи згодом, у грудні, з'явився й місцевий волосний "совет крестьянских депутатов", який усе рішучіше намагався вихопити владу зі слабнучих рук волосної управи старого зразку – Українська влада не мала ні сил ні бажання втручатися в цю узурпацію на місцях. І в міру наближення до Василівки советсько-українського фронту, амбіції наших партійців ставали все більшими. Ким і якими були ті активісти?

До перших більшовицьких структур увійшли найрадикальніше налаштовані василівці, яким у прямому сенсі "нічого було втрачати, окрім своїх ланцюгів"; нічого – це, в ідеалі, ні роботи, ні хати, ні родини. Можливо спочатку й долучалися до них ідейні мрійники, але жорстка вимога вищого партійного керівництва до *"необхідності та неминучості класової боротьби на шляху побудови комунізму"* згодом залишила в більшовицьких рядах тільки тих василівців, які не мали моральних забобонів перед грабунком і вбивством своїх земляків. До знецінення вартості окремого людського життя, василівців уже давно була підготувала довга Світова війна; тепер же, в хаосі безвладдя та безкарності, злочини стали буденною справою.

Як би богохульно це не звучало, але першими василівськими більшовиками стали не сільські інтелігенти чи роботящі газди, а "справжні бандити", як неодноразово називають їх у своїх спогадах василівці. Це й не дивно; в часи коли говорить "товариш маузер" інакше бути й не може. Нерідко, свавілля та злочини новоявлених василівських більшовиків виходили за межі власного міста, наражаючись на відсіч та помсту подібних же загонів самооборони чи нападу з інших сусідніх поселень. Роздмухувалося омріяне Леніним полум'я громадянського протистояння і класової боротьби всередині одного повіту, волості, міста і навіть родини.

При Василівському ревкомі створили два "загони самооборони", які очолили брати Давидкови – найперші в нашому селі бешкетники і п'янички, що уславилися неодноразово особистою участю в розстрілах "ворогів революції"; свої бойові загони вони сформували за власною подобою [не важко уявити, хто з василівців сьогодні добровільно зголосився би в тотожні структури, не дай Бог апокаліпсис повторився би знову ☹]. Основною діяльністю цих "революційних банд" була експропріація цінностей у багатіїв та ліквідація всіх ворогів революції; а так як найзаможнішими в нашій волості були німецькі колоністи, то найбільше потерпали від революційної справедливості саме їхні поселення (див. мал. 41.4).

Межею неповернення Василівки до старого "панського" життя можна вважати січень 1918-го року. В цей час, незадовго після Різдва, Юрій Павлович Попов прислав із Криму ще один потяг із дев'яти товарних вагонів, і з ним сорок мужиків зі своїх кримських маєтків, які мусили б завантажити всі цінності з замку та відправити їх у Крим. Потяг прибув на станцію "Попово", звідки мужики відправилися на роботи у Василівський замок. Про майбутнє лихо ніхто з них не думав, панське завдання було простим і зрозумілим. Але на подвір'ї замку до них підійшли озброєні василівські ревкомівці та запроторили всіх робітників тут же в підвал Північного флігеля замку (де нині музей), обіцяючи з'ясувати, чи можна їм віддавати скарби Попова. До такого повороту справи беззбройні кримські мужики не були готовими і змушені були сумирно чекати на вирішення цього непорозуміння.

Так співпало, що в той же день до Василівки увірвався гарно озброєний кінний загін німецьких колоністів з ближніх сіл, де напередодні криваво нашкодили василівські загони Давидкових. Самих винуватців на той час у Василівці не було (саме грабували інші села), а решта місцевих активістів хутко поховалася. Розбурхані вендетою месники змогли схопити лише головного партійного бонзу Малахова, який, попри переляк, зумів таки викрутитися з халепи і видав німцям ув'язнених у підвалі кримських селян за справжніх винуватців усіх місцевих злочинів. Не довго думаючи, мужиків вивели до підпорної замкової стіни (де нині заламується на спуск вулиця Гагаріна, одразу за північним флігелем; див. фото 49.1) і там же без суду розстріляли; тих же, хто впирався виходити, добили прямо в підвалі сьогоdnішнього музею. Вірогідно тоді ж відплатною монетою за всі завдані німецьким колоністам збитки стали й замкові скарби, які панські люди ще не встигли були повантажити у вагони. Так чи інакше, але з дня того розстрілу й почалося стихійне, нестримне та безжальне пограбування досі незайманого замку Попових (див. фото 49.1).

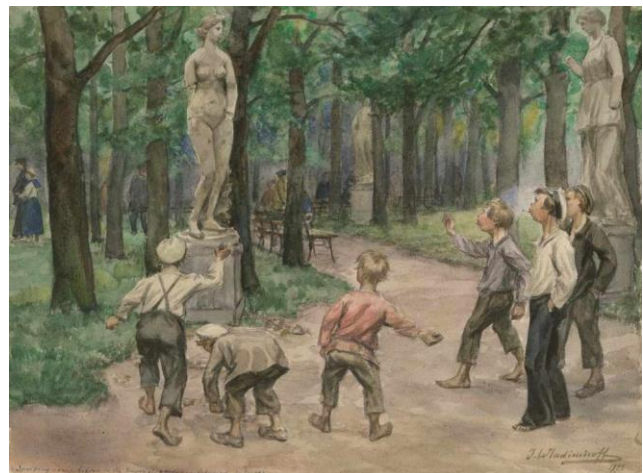


Фото 49.1. Північний флігель замку Попових, у підвалі якого і поруч із ним, побіля підпорної замкової стіни (замість якої на світлині видніються самі рівчаки) взимку 1917-18 років були розстріляні кримські мужики з південних маєтностей Юрія Попова (фото з Інтернету)

Після від'їзду з Василівки вгамованих кривавою помстою німецьких колоністів, на руках у настраханих василівських "революціонерів" лишилася купа тіл замордованих робітників Попова та відверто пошарпана його власність. Ще рік тому, ба навіть декілька місяців, за це світила б страта чи каторга! Тепер же... замітаючи сліди нечуваного для панської Василівки злочину, василівські ревкомівці повкидали забитих селян на вози й навіщось відвезли їх аж у далеку Скельку, де й закопали поблизу сучасної сільради [пізніше, в 1930-их роках, над гуртовою могилою з'явиться напис, що там покоїться сорок убієнних білими в січні 1918-го року червоноармійців з екіпажу броне потягу; які червоні та білі в січні 1918? де взявся бронепотяг у Скельці за понад десяток кілометрів від залізниці? – невідомо]. А що ж робити із "розконсервованими" та частково пограбованими приміщеннями панського

палацу? Хоча що вже важить грабунок у порівнянні зі співучастю в масовому вбивстві? – так чи інакше, а мости в минуле для багатьох уже виявилися спаленими. Разом з тим, у січні 1918 ніхто з василівців ще аж ніяк не міг знати, як повернеться доля за день, за місяць чи рік – в революційній державі могло статися що завгодно! Тож, остереігаючись відплати невідомо від кого, озброєні василівські ревкомівці закликали всіх охочих долучитися до розподілу, а простіше кажучи, до погрому власності "експлуататора трудового народу!" – важливим було розділити відповідальність за скоєний злочин з якомога більшою кількістю односельчан. В тому, що це була не стихійна, а керована акція, переконують складні тактичні ходи з тілами забитих кримчан, не залишеними абиде.

Падіння Василівського палацу мало чим відрізнялося від подібних подій на просторах усєї колишньої імперії, в т.ч. і від погрому Зимового палацу в Санкт-Петербурзі: все починалося з персональної націоналізації коштовних дрібничок і винних підвалів, переповнених небаченими досі колекційними винами; а закінчувалося масовою вакханалією з гиженням і знищенням майна. В міру того, як випите вино розчиняло страх покарання і здоровий глузд, дії погромників ставали все більш абсурдними. Ще до того, як над Василівкою опустилися ранні зимові сутінки, кривава драма дня перетворилася на гротескную комедію ночі, своїм безумством подібну до "Останнього дня Помпеї" Брюлова (див. малюнки 49.2): в хаосі руху і відблисках багать горлали п'яні мужики, шмигали баби, і кожен тягнув із приміщень все, що хотів, навіть те, чому не дав би й ради; в п'яному угарі гидили й трошили панські хорони рівно настільки, наскільки вистачало фізіологічних можливостей; ошатні скульптури підіймали сходами на верхівку палацової вежі, звідки з вереском скидали їх розбиватися вниз на мармурове подвір'я; цією зимовою ніччю холодно не було – всюди палали яскраві багаття з непотрібних і зайвих панських розкошів: рідкісних фоліантів, дорогоцінних картин, меблів тощо – згорали скарби мистецтва, вмить перетворені на дрова і попіл. На ранок це вже був не той, що вчора, палац Попова і не ті василівці... – почалася нова доба.



Мал. 49.2. Революційні акварелі Івана Владімірова, які він писав з власних спостережень, і які дивовижно нагадують падіння Василівського замку Попових у той же час (мал. з Інтернету)

50. Українська весна 1918 і гайдамацько-селянське свято

Розглянуті вище драматичні події падіння Василівського замку і перша масова страта в нашому містечку відбулися щойно після Різдва (25 грудня 1917 р. – за старим стилем, або ж 7 січня 1918 р. – за новим стилем), а вже через тиждень, в перші післяноворічні дні, 2 січня (за старим стилем, або ж 15 січня за новим) повітове місто Олександрівськ (нині Запоріжжя) без бою зайняли петроградські частини революційних військ під командуванням Полякова. Тож, ніякого розслідування чи покарання за вчинені у Василівці злочини вже не сталося; не засудженим лишився той гріх і понині.

***P.S. Вставка.** Григоріанський календар (новий стиль) уряд УНР запровадив 1 березня 1918 року (в цей рік 16 лютого вмить стало 1 березням, тобто після 15-го лютого офіційно настало 1-е березня). Щойно перед тим на григоріанське літочислення перейшла була й Советська Росія (згідно з декретом Раднаркому після 31 січня 1918 р. йшло 14 лютого 1918 р). Проте авторитет урядів цих двох молодих республік був настільки низькими, що до їхніх реформ тоді мало хто й дослухався, і ще декілька років тривала плутаниця в літочисленні.*

Таким чином, у першій половині січня 1918-го року в усьому Василівському районі вперше утвердилася Советська влада ["советська", а не "радянська", бо у російських більшовиків-комуністів (а українських тоді ще майже не існувало) були "совети", натомість у тодішніх українців були "ради"]. Тоді ж Василівський волосний совет робочих, селянських і солдатських депутатів постфактум проголосив конфіскацію замка, садиби і всього майна поміщика Попова. До інших, дрібніших класових ворогів черга в ті дні ще не дійшла, бо перша Советська влада у Василівці протрималася заледве три місяці (від січня – до квітня).

Але деякі міста і села України, на своє нещастя, таки встигли тісніше познайомитися з новою для них диктатурою пролетаріату. На відміну від своїх м'якотілих українських братів-соціалістів, російські соціал-демократи (більшовики) не терпіли жодної конкуренції чи партійної опозиції. Всі незгодні з доктриною партії Леніна оголошувалися "ворогами революції" та брутально, на смерть винищувалися. Як ніколи раніше, спрацьовував принцип: є людина – є проблема, немає людини – немає проблеми; є опозиційна партія – в майбутньому можуть виникнути проблеми, немає опозиційних лідерів – ні з чого буде взятися і загрози більшовицькому єдиновладдю.

Сприятливий історичний момент владного вакууму в Російській імперії більшовики використали надзвичайно жорстоко й рішуче. "*Промедленіє смерті подобно!*", – щодня підганяв їх ідейний натхненник класового терору Ульянов-Ленін. І рясно летіли голови інакдумців та іншої "контри" в усіх куточках нової революційної держави.

Отримати кулю в лоб разом з ярликом "ворога народу" в ті дні було неймовірно легко, а "буржуазним українським націоналістам" і поготів: відсутні пролетарські мозолі на руках – куля!, публічно спілкуєшся українською мовою – куля!, одягнений у вишиванку або ж маєш обвислі козацькі вуса чи портрет "контри Тараса Шевченка" – куля! куля! куля! Тільки в Києві за декілька днів більшовицької окупації в лютому 1918 р. було забито понад 10 тисяч військових і цивільних мешканців. Перша Світова війна не дісталася до української столиці; тепер ці жахіття спричинила розв'язана більшовиками класова громадянська війна, яка є наріжним каменем усієї комуністичної ідеології – знищення окремих верств суспільства.

Звісно ж, масштаб трагедій у нашій провінційній Василівці був значно меншим, але дух тієї непевної і жорстокої епохи відчувався цілком виразно – всі незгодні й обурені безладом василівці мовчки сиділи по хатах, як миші. Можна лишень уявити, якими очима дивився Василь Перовський на знищення результатів усієї своєї праці на користь краю; якими були думки десятків робітників економії, яким більше нікуди було виходити на роботу і заради яких начебто й затівалася вся ця пролетарська революція; все налагоджене життя йшло під укіс, і всі, кому було що втрачати, в тривожній задумі поглядали на свої хати, заощадження, реманент, родини...

Тим часом беззахисна УНР продовжувала відступати. Із запізненням створювалися власні війська, налагоджувалися міжнародні зв'язки. Новоспечений напівнезалежний статус

УНР (Третій Універсал, 20 листопада 1917 р.) нарешті відкривав шляхи до визнання молодій державі іншими світовими гравцями і до укладення з нею окремих міжнародних договорів. 4 січня 1918 р. існування окремої України визнала Франція, а 12 січня 1918 р. – Німеччина й Австрія. Питанням життя і смерті для демілітаризованої Української Народної Республіки було знайти сильного союзника й укласти з ним військово-політичний договір. Донедавна Україна перебувала в складі Російської імперії, яка входила у військовий блок Антанти; тепер же країни Антанти (Франція, Англія та інші) не поспішали підтримувати соціалістичний уряд УНР, небезпідставно вважаючи його таким же лівацьким, як і більшовицький уряд ворожої Советської Росії. Навіть проголошення українськими соціалістами Четвертого Універсалу (22 січня 1918 р.) про повну незалежність України від будь-якої Росії вже не встигало порятувати ситуацію: *" всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Республіки "*. Те, що УНР була селянсько-робітничою державою ніскільки не заважало робітничо-селянській Росії душити її: "нічого особистого, просто бізнес", – говорять у таких випадках сьогодні ☺.

А час катастрофічно не чекав: російські війська вже були під Києвом; 29-30 січня їх жертовно призупинили своїми тілами крутянці (бій під Крутами), тоді як частина кадрових українських військ ліквідувала більшовицький заколот у самій столиці 29 січня - 4 лютого (повстання на військовому заводі "Арсенал", заздалегідь і свідомо зросійщеному, як і решта стратегічних оборонних об'єктів, а також залізничних мереж колишньої імперії). Та попри всі дії вояцтва, 9 лютого 1918 року столиця Української Народної Республіки впала, ставши здобиччю російських революційних військ (під час цієї нетривалої окупації Києва загинуло вдсятеро більше цивільних мешканців, ніж вояків під час його оборони).

В цей же день, 9 лютого 1918-го року, уряд УНР, не дочекавшись підтримки від країн Антанти, змушений був підписати окремий мирний договір з її ворогами з блоку Центральних держав – Німеччиною та Австрією. Геополітичний вибір було зроблено... 12 лютого Український уряд попросив військової допомоги в Німеччині й Австрії, а вже 18-19 лютого розпочався загальний наступ Центральних держав на всіх фронтах, і 2 березня 1918-го року союзні українські та німецькі війська вибили російські частини з Києва.

Спрощуючи виклад революційних подій столітньої давнини, вкрай важливо уникати полярності висновків і почуттів: та епоха не була контрастно чорно-білою; добро і зло в ній порою носили найрізноманітніше забарвлення. В 1918-му році червоний колір ще не завжди був однозначно поганим, з ним пов'язувалися також і певні мрії та сподівання, переломність на краще; а над усім хаосом витала незрівнянна романтика революції!.. Але якою б не була мета, в будь-які часи, вбивство лишається вбивством, тортури – тортурами, а згвалтування – згвалтуваннями; і немає їм виправдання в усі віки.

За той недовгий час, впродовж якого російські більшовики перебували при владі на землях України взимку 1918-го, через усі їхні жорстоко-безглузді вбивства й експропріації (в т.ч. й продуктів харчування у звичайнісіньких селян), через глибоку неповагу чужинців до життя, власності й традицій місцевого населення – цих більшовицьких зайд зненавиділи, а бажання усамостійнення стало масовим (що незабаром переросте а отаманщину й анархію).

На довершення до всього, в лютому 1918-го року місцева більшовицька влада ще й заборонила церковну діяльність в Олександрійську (Запоріжжі): економічний та політичний тиск доповнився релігійним. Для українських селян це вже було геть незрозумілим і диким.

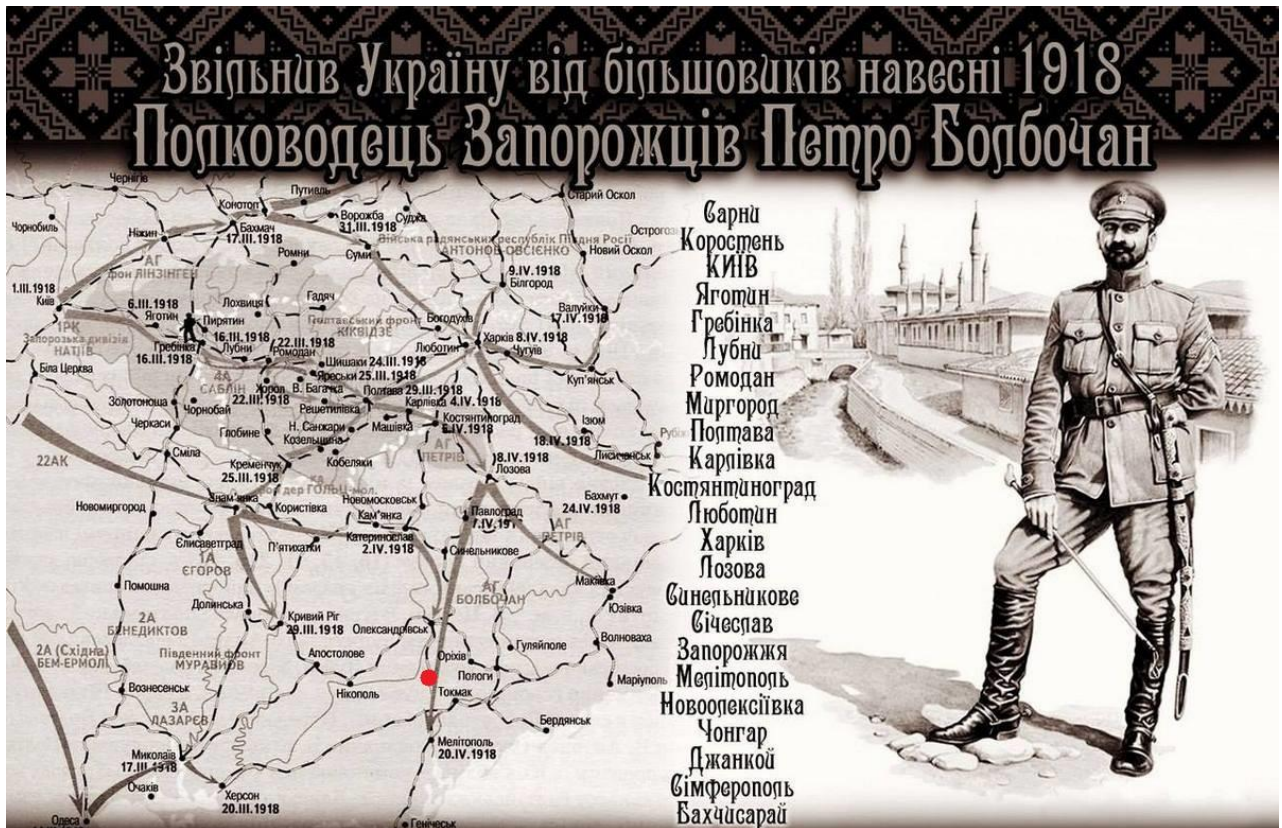
Тому коли навесні 1918-го року війська УНР і Центральних держав наблизилися до Василівки, населення Подніпров'я вже аж кипіло від обурення на більшовиків за знуцання, і радо зустрічало повернення рідної української влади на місця.

Боїв за Василівку не було. При наближенні фронту, наші ревкомівці хутко зникли, а волосний совет робочих, селянських і солдатських депутатів призупинив свою діяльність.

Головні ж військові події відбулися в сусідньому Олександрівську (в 1921 р. перейменують на Запоріжжя), де перехрещувалися залізничні шляхи Крим – Москва та Одеса – Донбас; до того ж, південніше порогів уже починалося вільне судноплавство Дніпром аж до Чорного моря! В середині квітня на звільнення Запоріжжя вирушило два угруповання:

- водами Дніпра, зі сторони Херсона, повз Василівку йшли загони українських січових стрільців (УСС) на чолі з австрійським архікнязем династії Габсбургів, полковником Легіону Українських Січових Стрільців – Вільгельмом фон Габсбургом, знаним в Україні під іменем Василя Вишиваного, яке йому дали українські вояки в часи Першої Світової Війни;

- з півночі, від Лозової, до Олександрівська наближалася кримська група Армії УНР під проводом легендарного підполковника Петра Болбочана, яка мала дальшу мету: зайняти Кримський півострів й опанувати Чорноморський флот (див. мал. 50.1).



Мал. 50.1. Визвольний похід Армії УНР повз Василівку (позначена червоною цяткою) на Крим у квітні 1918-го року під проводом підполковника Петра Болбочана (мал. зі Всемережжя)

15 квітня 1918-го року в 16-00 українські січові стрільці висадили десант навпроти німецької колонії "Хортиця" нижче міста Олександрівськ, але штурм в напрямі залізничного двірця був невдалим, і надвечір стрільцям довелося відійти на вихідні позиції до с. Біленьке. Там же в селі, на одному зі старих курганів, за давнім козацьким звичаєм, наступним днем був похований стрілець Ярема, загиблий під час визволення Запоріжжя.

P.S. Вставка. Легіон Українських Січових Стрільців – це українське добровольче формування в складі австро-угорської армії часів Першої Світової війни, створене в серпні 1914 р. за національним принципом переважно з ідейної молоді Галичини; славні битвою на горі Маківка 1915 року; на 2/3 поріділі в боях Брусилівського прориву 1916 року. Полонені росіянами впродовж війни українські стрільці в листопаді 1917-го року стали засновниками найбільш боєдатних і дисциплінованих стрілецьких частин у складі Армії УНР, де звалися вже просто – січовими стрільцями.

P.S. P.S. В 19 – 20 ст. Україна була поділеною між двох імперій: 1/14 належала Австро-Угорщині (там українців звали Русинами), решта – належала Росії (там українців звали Малоросами).

Проте втриматися в Олександрівську більшовицьким частинам все одно не вдалося. 16 квітня їх вибив звідти Запорізький стрілецький полк і кінний імені Костя Гордієнка полк Кримської групи. Одночасно із "Запорожцями" Петра Болбочана в Олександрівськ з півдня увійшли й "Усуси" Вільгельма фон Габсбурга. Привітавшись і побратавшись між собою, обидва українських війська 17 квітня пройшли центром Запоріжжя спільним парадом, який приймали обидва полководці в присутності міського голови.

Після звільнення Запоріжжя, кримська група Армії УНР вирушила повз Василівку на Мелітополь, 22 квітня форсувала Сиваш і блискавичним маршем, раніше за союзних німців заволоділа залізничним вузлом Джанкою, а згодом Сімферополем (24 квітня) і Бахчисараєм (25 квітня), витісняючи звідти червоні частини. Місцеве населення Криму, втомившись від хаосу революції, радо вітало українських вояків, як гарантів порядку і визволителів.

Але успішний кримський похід Армії УНР, здійснений без відома союзної Німеччини, не на жарт розлютив наших сильних опікунів; німці мали свої види на Кримський півострів і не збиралися передавати його Україні. В ультимативній формі німецьке окупаційне командування зажадало негайного виведення військових частин УНР з Криму, після чого, за наказом військового міністра УНР, 27 квітня болбочанівці залишили півострів. Але ця демонстрація української сили все ж таки не пройшла намарно – в квітні 1918 року над частиною кораблів чорноморського флоту замаляріли жовто-блакитні прапори ☺.

В останні дні квітня підрозділи Петра Болбочана повернулися в м. Олександрівськ до своїх бойових побратимів з Легіону УСС, а кінний гайдамацький полк імені Костя Гордієнка зупинився в долині річки Кінської, між селами Канкринівкою і Царським Кутом (нині село Приморське Василівського району) – весняна долина Конки вже буяла доброю травою для бойових коней. Це було вперше за останні понад сотню років, коли на березі Великих Луків з'явилися нові чубаті вершники! Місцеве козацьке населення було від них у захваті! Ось як про наших краян згадує в своїх спогадах австрійський архієпископ Вільгельм фон Габсбург (він же Василь Вишиваний): *"Територія давнього Запорожжя має несподівано свідоме українське населення. Я говорив з селянами, особливо в околицях Царицинського Кута, і переконався, що традиція українського козацтва там дуже жива. В усім пробивається у них та старина. Багато [хто] оповідає, що його дід чи прадід був на "Січі". Кожний гордиться цим, що він з вольного козацького роду"*. Тож, поверненню запорожців у Великі Луки несказанно раділи.

Наприкінці року багатьох з цих чубатих вояків Петра Болбочана вже краще знатимуть під грізним ім'ям Чорних Запорожців – найдієвішої військової формації кавалерії Армії УНР. Був тоді серед болбочанівців у Василівському краї і їхній майбутній славетний командир Петро Дяченко, який про своїх хлопців казав, що вони такі гарячі, що розмовляючи з ними, іноді доводиться тримати руку на кобурі ☺.

На прапорі Чорних Запорожців майоріло коротке гасло: "Україна, або смерть" (див. малюнок 50.2), і ці слова аж ніяк не були пустопорожньою фразою: потрапити в полон з оселедцем на голові (ознакою свідомого національного вибору) означало неминучі тортури і мученицьку смерть; і тому до полону не доходило. Рухаючись лавою в атаку, найвищим чином вмотивовані Чорні були божою карою для всіх ворогів України. Вже тоді, навесні 1918 р. вони єдині з вояків заходили в церкви нашого краю на службу і навіть до сповіді, не знімаючи шаблі, *"щоби вона теж сповідалася"*. А місцевий священик під впливом гайдамаків перейшов на "мужицьку" українську мову. Селяни після цього говорили, *"що яось і Писанія зрозумілишими стали"*.

Чи є у василівському Царкуті бодай одна вулиця чи провулок, які б своїм іменем або ж пам'ятним знаком нагадували про перебування тут легендарних українських вояків?

Мал. 50.Х. Гіпотетичне зображення прапору чорних запорожців (малюнок зі Всемережжя)



Травневі гуляння споконвіку були одними з найулюбленіших свят українського народу (якщо Ви гадали, що їх придумали комуністи, то це не так ☺). Коли природа маювала і наближалася до вершини свого буйно-соковитого зросту, люди виходили на гаївки, маївки, красні гірки, і в єднанні з природою знаходили джерело сили та щастя. Так само було і в 1918 році – весна прийшла за розкладом, а з нею кохання, мрії та впевненість у власній долі. Природна кульмінація співпала з бойовими успіхами УНР на фронтах і стала справжньою "українською весною" для Василівського краю.

Напередодні, 29 квітня, в Києві стався Гетьманський переворот, внаслідок якого було розпущено соціалістичну Центральну Раду, а республіканський лад замінено на монархічний гетьманський. За всіма цими політичними перестановками стояла союзна Німеччина, якій для досягнення власної мети в українській війні (забезпечення німецьких військ українським хлібом і майном) потрібна була в Україні не популістська, а дисциплінована жорстка влада. До чого призведуть столичні зміни, ще ніхто не знав (головне, що влада в державі лишилася українською), а доки налагоджувалася нова владна вертикаль, вояки обох підрозділів раділи вимушеній перерві між боями: організували всілякі просвітницькі заходи; створювали в селах мандрівні бібліотеки; поширювали серед краян таку жадану, але в ті дні таку рідкісну, українську книжку; влаштовували екскурсії на Хортицю (з беззмінним екскурсором для болбочанівців і січових стрільців – місцевим краєзнавцем Яковом Новицьким).

Проте кульмінацією тієї "української весни" 1918-го року стало неймовірно-яскраве гайдамацько-селянське свято, влаштоване вояками і місцевими просвітянами на околицях Царициного Кута (с. Приморське). Пологий царкутянський берег річки Конки (а в північній півкулі Землі більшість лівих берегів річок завжди пологі, а праві – круті) зумів прийняти незчисленних гостей від Павлограда на півночі до Мелітополя на півдні й ближніх жителів навколишніх сіл. Це було грандіозне дійство для нашої Василівщини! (див. фото 50.3).

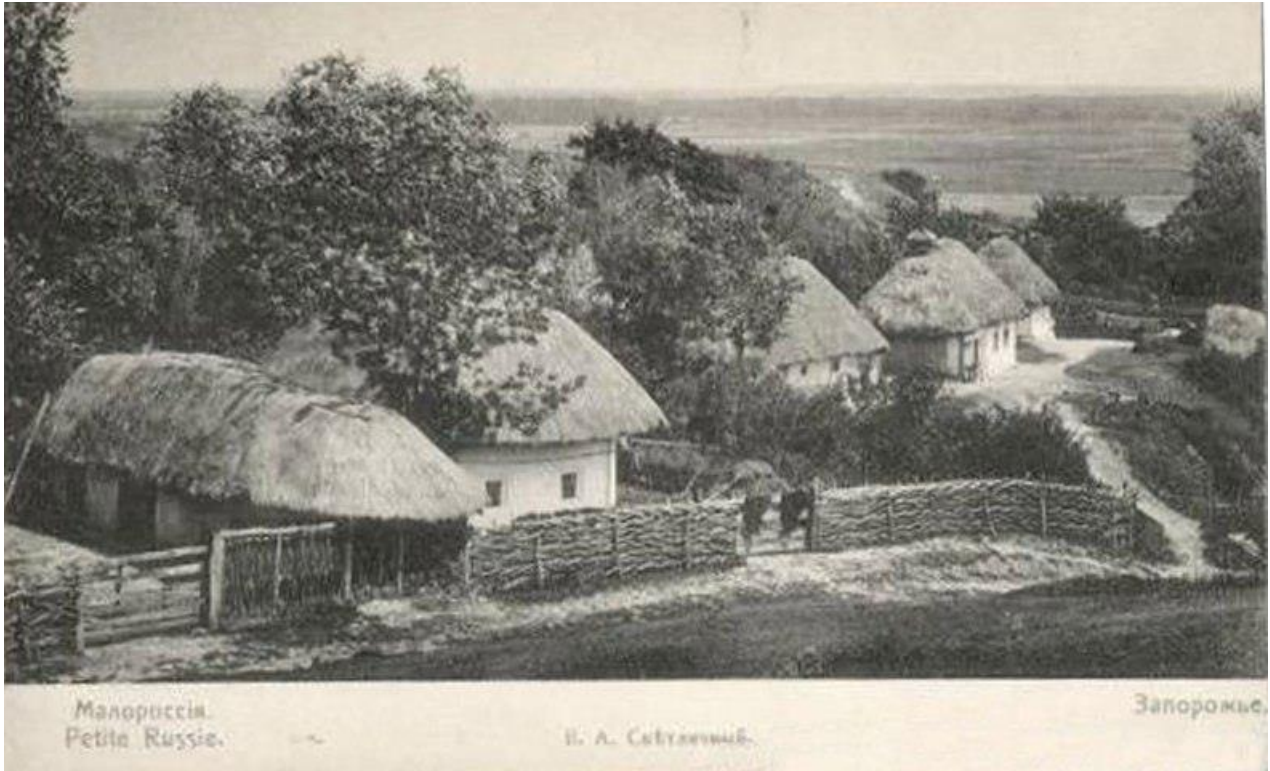


Фото 50.3. Світлина запорізького села початку 20-го ст. (Запоріжжям на той час звалася місцина південніше порогів міста Олександрівська). Подібними до цих (якщо тільки це не вони ☺) були й садиби в Царициному Куті (нашому с. Приморському), де в квітучому травні 1918 р. відбулося грандіозне гайдамацько-селянське свято в присутності легендарних українців: Вільгельма фон Габсбурга (Василя Вишиваного) і Петра Болбочана (фото з Інтернету)

"У програмі був військовий парад, спільний обід селян і війська, вистава, масові гуляння. Була організована лотерея на користь місцевої української читальні, прибуток від якої склав понад 5 тис. крб. (передано в розпорядження сільської "Просвіти").

Найбільше гості свята були вражені джигитовкою гайдамаків. Вони вважали себе козаками і плекали козацькі традиції верхової їзди. Стандартний трюк вимагав від вершника підняти із землі шапку, несучись на повній швидкості. Показували гордієнківці й інші трюки: скакали при боці коня, прикидаючись мертвими; ухилялися від стріл і пострілів вогнепальної зброї; деякі скакали під конем.

Вони могли розвернутися в сідлі, спереду назад, під час того, як їх коні неслися галопом тощо. У абсолютному захваті від побаченого перебував і В. фон Габсбург".

(цитата з твору "Українська весна 1918 року на Запоріжжі", Юрій Щур)

Дивовижною і неймовірною особистістю був молодий австрійський архікнязь (ерцгерцог) Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотарінзький, якого за незбагненну і щирю любов до України звали не інакше, як Василем Вишиваним. На цій світлині 1918-го року Вільгельму/Василію 23 роки – саме таким і запам'ятали його василівці (див. фото 50.4).

Любов цього нащадка австрійського імператорського роду Габсбургів до України виходила далеко за межі прагматичних політичних розрахунків (у 1918-му році планувалося зробити Україну третім самостійним гравцем у складі Австро-Угорської імперії, з ерцгерцогом на чолі, якщо стане питання про монархічний устрій майбутньої держави). Все своє життя Вільгельм був людиною української культури, і можливо свою роль у цьому відіграла і наша Василівка, степи і Великі Луки якої так вразили його душу на початку дорослого життя. Про це 23-річний Вільгельм із захопленням писав у своєму листі до Андрея Шептицького: "Я знову із хоробрими легіонерами на "Запоріжжі", тут так чудово! Тут люди дійсно впевнені в собі, справжні українці, і вони все це досить ретельно дотримуються всіх запорізьких традицій, я щасливий тут знаходитися..."

У 1921 р. вийшла збірка Вільгельмових віршів «Минають дні», яку він присвятив своїм бойовим товаришам по УСС. У пам'ять про тих, хто віддав життя заради України, він писав:

*До зброї! До зброї, стрільці!
Товаришів рідних згадайте,
Що мріють про волю в холодній землі, —
Всі сили до бою з'єднайте!*



Фото 50.4. В. фон Габсбург (Василь Вишиваний) у віці перебування на Василівщині в 1918 р. (Вільгельм/Василь у колі січових стрільців у травні 1918-го в м. Олександрівськ/Запоріжжя)



Пізніше, в званні полковника армії УНР Вільгельм фон Габсбург був головою відділу закордонних зв'язків Головного Управління Генерального Штабу УНР; використовуючи свої міжнародні зв'язки, активно займався формуванням мережі військових шкіл для армії УНР.

На початку 1920-го року, як і більшість українських вояків, тяжко перехворів на тиф; згодом, уже перебуваючи в еміграції, завжди всеможливо підтримував українське питання, а за гостру антипольську критику стосовно Галичини ледь не отримав прокляття від батька.

Під час Другої Світової війни, як і всі Габсбурги, Вільгельм рішуче відмовився від співпраці з нацистами і перебував під наглядом Гестапо. А в 1947 р. був викрадений з Відня радянською секретною службою СМЕРШ і переправлений до Лук'янівської в'язниці Києва, де після безуспішних допитів і помер у 1948 році. Не збереглося навіть відомостей про місце його захоронення – ймовірно, Вільгельма фон Габсбурга (Василя Вишиваного) поховали десь біля огорожі Лук'янівського цвинтаря без будь-яких позначень місцезнаходження тіла.

Незбагненно, але в житті цього Великого Українця колись залишив свій приємний слід і наш Василівський край ☺.

Те велелюдне свято в квітучих царкутянських садках навесні 1918-го року напевно було закарбованим у численних світлинах, які на жаль не збереглися у веремії наступних років: знайти подібну світлину запеклих "ворогів Советської влади" – означало б для її господаря і його рідних неминучу розправу. Але можливо однією з них є це зображення двох вояків, підписане наступним чином: "Польовий духівник Легіону УСС о. Базилевич та підхорунжий Кінно-гайдамацького полку ім. К.Гордієнка Ю. Купчинський. Кінець весни 1918 р." Саме в цей час відбулася перша і справжня злука українських вояків західних і східних земель, без якої може й не сталося б Акту Злуки 22 січня 1919 року. Це бойове братання на берегах Великих Луків, освячене пам'яттю славетних козацьких пращурів і спільною перемогою, можливо стало початком нової, сьогоденної національної єдності, після стількох століть нашої відірваності одне від одного. І весняні квіти Царкутянських садиб непомітно відіграли в цьому дійстві величезну історичну роль ☺.



Фото 50.5. Невимушено тепле спілкування в інтервалі мирного міжчасся поруч із тином селянського подвір'я на кордоні Великого Лугу двох вояків Єдиної України: польового духівника Легіону УСС о. Базилевича та підхорунжого Кінно-гайдамацького полку ім. К.Гордієнка Ю. Купчинського. Кінець весни 1918 р.

P.S.

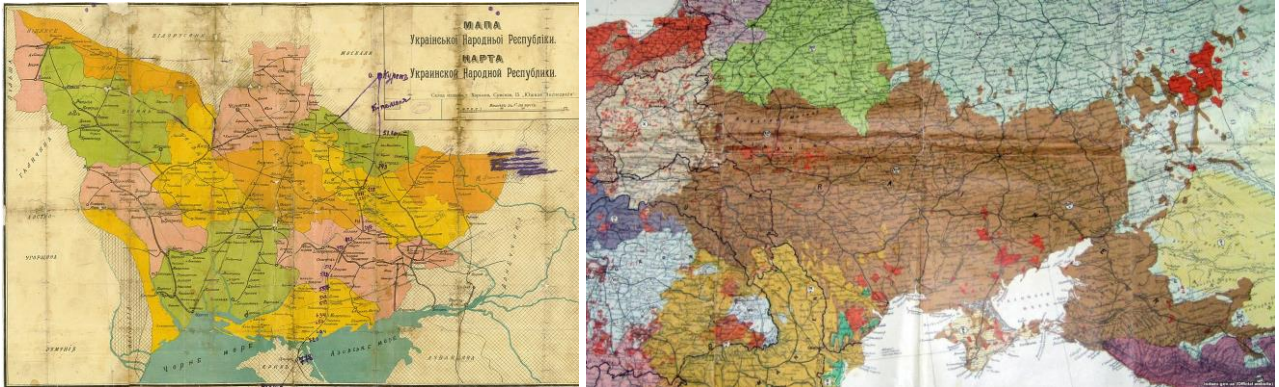


Так зустрічається минуле і майбутнє: бойовий прапор Запорозжців Болбочана 1918-го року; і банер сучасних мешканців Запоріжжя в 2017 р. Значить все, що минулось – було не дарма

51. Від окупації до отаманщини (гетьманат і махновщина)

Майже весь 1918-ий рік молода Українська держава намагалася ствердитися в світі, спираючись на закордонні війська Німеччини й Австро-Угорщини. Позитивом цього союзу було те, що за півроку землі УНР звільнилися від загонів Советської Росії та їхніх органів влади: - 4 травня всім Советським частинам надійшов наказ покинути українську територію і відступити за кордон УНР, визначений її Третім Універсалом (див. мал. 51.1);

- а 12 червня було підписано перемир'я між Україною і Росією; Цікаво, що вищий виконавчий орган Советської влади в Україні (Харківський "Народний секретаріат") був розпущений рішенням I-го з'їзду КП(б)України, проведеному в Москві(!), але про це потім.



Мал. 51.1. Дві мапи 1918 року: ліворуч – території, на той час контрольовані УНР; праворуч – території з переважанням українського населення (коричневий колір) за мапою "Земель і народів Європи" ("Länder und Völkerkarte Europas") німецького професора Дітріха Шефера; мрія УНР об'єднати всі українські етнічні землі "від гір Карпатських до Кавказу" так і лишилася нездійсненною; але ж як нас було рясно сто років тому! (мал. зі Всемережжя)

Негативом же військово-політичного союзу УНР із західними державами було те, що німці поводитися з українським населенням звільнених територій, як окупанти, дискредитуючи цим УНР; (не всі були такими хорошими, як Вільгельм Габсбург і Легіон УСС). Та чи було це таким вже й дивним, враховуючи мету, заради якої Німеччина взагалі просунулася так далеко на схід, ослабляючи тим самим свій і без того проблемний західний фронт? Після чотирьох років безперервних боїв на всі фронти виснажена Німеччина банально голодувала і, як повітря, потребувала українського хліба й іншої сільгосппродукції, за яку не мала чим платити. За німців повторився той же самий грабунок українських селян, що був і за росіян, тільки тепер, на відміну від брутальних більшовиків з півночі, продукти "купував" озброєний німець, педантично розраховуючись із селянами нічого незначущими папірцями-роздачками. Один з німецьких діячів того часу так прямолінійно і казав: "Україна мене цікавить лише до першого врожаю". Не маючи своєї, знову доводилося годувати чужу армію на власній землі.



Ось такими були позитиви і негативи військової допомоги німців. Далі гірше: на хвилі успіху німецька окупаційна влада і зовсім перестала рахуватися з українським урядом. 28 квітня в зал засідань Центральної Ради увійшов німецький караул і гаркнув: "Усім встати! Руки вгору!" (не підкорився наказу лише Михайло Грушевський); так УНР було зліквідовано. А вже наступного дня, 29 квітня, на німецьких багнетах було створено нову Українську державу а чолі з гетьманом Павлом Скоропадським (див мал. 51.2).

Мал. 51.2. В 1918 р. німецькі війська встановили і до сьогодні не побитий світовий рекорд швидкості просування армії на позиції ворога: 550 км від Ковеля до Києва було подолано за 11 днів! Лінія фронту в лютому – синій колір, у квітні – червоний; Київ і Василівка – малинові (мал. з Інтернету)

Так Василівка за одну ніч опинилася посеред Другого Гетьманату Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), уряд якого стрімко почав обростати старими російськими кадрами, які, за словами Володимира Косика, "робили все можливе, щоби загидити в очах людей саму ідею Української держави" (щось подібне ми нещодавно спостерігали за кривляння уряду Азірова). Провідну роль у суспільно-політичному житті містечок знову почали відігравати заможні, здебільшого зросійщені верстви населення. *"Відповідно до своїх уподобань, вони почали пристосовувати до себе оточуюче середовище, надаючи йому вигляду дореволюційних часів. Українізація Олександрівська призупинилася. Написи на крамницях, які ще були українські – зникали, залишалися російські. Тюрма в Олександрівську заповнилася свідомими робітниками, селянами, вчителями"* (*"Українська весна 1918 року на Запоріжжі"*, Юрій Щур).

Та найдошкульнішим для українських селян було те, що новий гетьман узяв курс на реставрацію старого поміщицького землеволодіння, більш вигідного німецькій окупаційній владі для викачування з України сільгосппродукції. А земельне питання на початку 20-го ст. було ключем до всієї України(!), бо селяни-землероби становили понад 80% її населення! Хто краще зумів би розв'язати це питання, той і отримав би симпатії і потужну підтримку вважай усієї України (див. фото 51.3).

Цього не зрозумів уряд УНР (згідно з його реформами земля виводилася з власності храмів і поміщиків та передавалася державі; подальший механізм наділення землею окремих селянських господарств лишався невідпрацьованим), але це прекрасно відчували більшовики (які з першого ж дня приходу своєї влади на село розподіляли всю землю за кількістю їдців у родині!). Невдала земельна політика УНР призвела до підтримки українським селянством російських більшовиків (бо ж українських комуністів на той час ще майже не існувало). За декілька років усю ту приватну землю в селян знову заберуть у колгоспи, лишивши родинам грядку присадибної городини, обкладену окремим податком; а самих селян знову обернуть у кріпосне колгоспне рабство без паспортів і права переїзду (хіба що на заслання в Сибір); але райдужні сподівання землеробів у 1918-му році того ще не відали.

Навесні 1918 року кожен селянин УНР вже мав свій власний наділ землі, який, попри суворий час, таки спромігся самотужки зорати й засіяти. І ось тепер, коли поля зазеленіли, провіщаючи надію на добрий урожай і ситу зиму, – цю землю в нього знову хотіли забрати: байдуже хто, чи український гетьман чи німець – однаково вражина для землероба. Але часи змінилися, і без бою віддавати вже свою(!) землю селяни не збиралися. Заходило на збройне протистояння населення проти центральної влади – і на чиему боці виявиться перевага того ще ніхто не міг знати (поки що сила була за гетьманом і його німецькими багнетами).



Фото 51.3. Чорноземне поле на маківці Василівської Лисої Гори – візитівка всієї сільськогосподарської України; наче живий організм воно дихає і зростає впродовж тисяч років, про які пам'ятає багато цікавого. Після дощу на ріллі Ви побачите і старі кісточки, і кремій, і кераміку всіх часів, металеві частини невідомого цілого і навіть записки, зроблені хімічним олівцем у контейнері гільз

За час правління гетьмана Скоропадського, невдоволення українців окупаційними військами та їхнім маріонетковим урядом зросло настільки, що вперше Комуністична партія (більшовиків) України, КП(б)У, почала збільшуватися за рахунок місцевого населення (на кінець 1918 р. з 4364 членів партії вже було аж 130 українця; ким були решта членів КП(б)У згадаємо пізніше). Ідеї комунізму, із задекларованими "рівністю, братерством і свободою", здавалися цілком вірними і справедливими. Але більшовизм все ще лишався тільки однією з безлічі найрізноманітніших ідеологічних течій, які тоді бродили в головах пробуджених до політичної активності народних мас.

Для придушення поки що дрібних селянських протестів німецька влада намагалася використати й дуже популярний в народі Легіон Українських Січових Стрільців, але вояки відмовилися виступити проти селян і саботували ці накази. Тільки надзвичайно великий імператорський авторитет їхнього командира В. фон Габсбурга (В. Вишиваного) дозволив стрільцям уникнути трибуналу за невиконання наказів у військовий час. У першій половині червня Легіон УСС вивели з запорізьких земель на Кіровоградщину, а військові частини болбочанівців, які відмовилися присягти новому гетьману, розформували (більшість із них невдовзі увіллється в повстанський рух). Варто зауважити, що українські військові частини, розташовані на Запоріжжі, взагалі вороже сприйняли гетьманський переворот, і в їхньому колі виникла ідея проголосити гетьманом України саме В.Габсбурга (П. Болбочан навіть готовий був надати свої війська для реалізації цього задуму, але Вільгельм Габсбург, добре знайомий з можливостями німців і міжнародним оточенням УНР, відкинув цю пропозицію). Так "українська весна 1918-го року" на Запоріжжі почала поступово перетворюватися на "повстанську осінь".

Поки на теренах України стояли вишколені частини західних союзників, ні Советська Росія, ні Антанта, ні місцевий селянський рух опору не мали шансів змінити ситуацію на свою користь. Завдяки відносному порядку в країні, за гетьмана Скоропадського намітився навіть деякий економічний і культурний прогрес у державі.

Але картковий будиночок Гетьманату завалився, щойно з-під нього висмикнули підпорки німецьких багнетів: 9 листопада 1918-го року вже в самій Німеччині спалахнула соціальна революція і кайзер Вільгельм-II зрікся престолу (бумеранг більшовизму, рік тому запущений Німеччиною в Росію, повернувся додому). За два дні після цього, 11 листопада, вражена хаосом Німеччина ганебно капітулювала і відкликала всі свої війська з фронтів (у т.ч. й з України). Перша Світова війна, яка тривала довгих 1568 днів, нарешті скінчилася.

Українська держава вмить лишилася цілковито безборонною: союзні війська відійшли на захід, а власної армії гетьману Скоропадському ніколи й не дозволялося мати (бо німецька окупаційна влада, через свою жорстоку внутрішню політику, не бажала наражатися на ризик можливої німецько-української війни). Величезна територія України, без війська і рішучої центральної влади, стала ареною битви найрізноманітніших повстанських рухів з інтервентами всіх мастей: від Антанти і білогвардійців на півдні, до Советської Росії та Польщі на сході й півночі:

- ще не висохли чорнила на акті капітуляції Німеччини, а вже в той же день, 11 листопада, на екстреному засіданні Російського Совнаркому ухвалили рішення про невідкладний наступ на беззахисну Україну не пізніше 10-денного терміну!

- а 22 листопада через Керченську протоку з Кубані в Крим увійшла Добровольча армія білогвардійців, і разом із союзною Антантою в грудні 1918 р. зайняла південь України;

- з деякою затримкою, на початку грудня 1918-го року, розпочалася й Друга агресія Советської Росії проти Української держави.

А що ж Україна?

- на таємному засіданні в Києві 13 листопада гроно старих політиків обирає новий найвищий орган державної влади УНР – Директорію для скинення влади гетьмана (до неї увійшли В. Винниченко, С. Петлюра та інші; М. Грушевського не запросили до творення Другої УНР, чим глибоко його образили);

- 14 листопада покинутий німецькими союзниками гетьман Павло Скоропадський в розпачі видає грамоту про федералізацію з Росією, водночас шукаючи нових союзників з Антанти; проте Антанта аж ніяк не поспішала домовлятися з нещодавнім другом ворожої Німеччини, і гетьман лишився сам однісінький в охопленій полум'ям анархії державі;

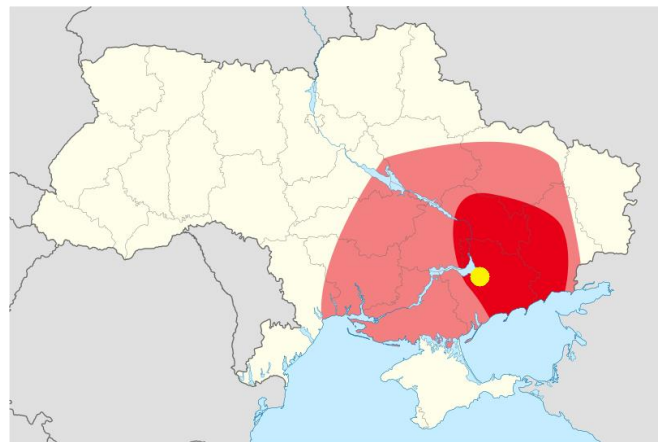
- 17 листопада Директорія відкрито виступила проти П. Скоропадського, і невдовзі антигетьманські повстання спалахнули по всій країні.

В середині листопада 1918-го нашим Олександрівськом без бою заволоділи місцеві семінаристи і Вільне козацтво. Але втримати владу на місцях Директорії УНР не вистачило ні сили, ні коштів, ні авторитету: вже за декілька днів, піддавшись агітації махновців, Вільні козаки роззброїли своїх українських старшин і приєдналися до вольниці Махна.

Осінь 1918-го року, з її безвладдям у країні, стала тією межею, за якою повстанські бродіння в селянських масах оформилися в цілком виразні повстанські республіки на зразок Холодноярівської на Черкащині. За відсутності твердої центральної влади, розрізнені територіальні громади, за давнім козацьким звичаєм, перейшли до самозахисту і самоврядування. На чолі цих "республік" стали місцеві авторитетні лідери найрізноманітнішого ідеологічного спрямування: анархісти, націоналісти, симпатики більшовизму чи ще бозна-кого.

Волею випадку і територіального розташування наша Василівка опинилася в сфері впливу "вільних територій" батьки Махна (див. мал. 51.4).

Мал. 51.4. Василівка (жовта цятка) посеред махновської стихії 1918 – 1921 рр. (червоний і рожевий кольори) мал. з Інтернету



Тридцятирічний Нестор Іванович (див. фото 51.5), який майже 10 років відсидів у в'язницях за збройні пограбування та вбивства, і якого з московської Бутирки визволила тільки недолуга амністія всіх кримінальників за урядування Керенського після Лютневої революції 1917-го року, не визнавав жодної центральної влади і намагався створити навколо своєї рідної Гуляйпільщини Вільну територію "вільних селянських рад". Парадокс ситуації полягав у тому, що заперечуючи будь-яку іншу керівну силу, він сам був цією єдиновладною силою. Будуючи свій "острів свободи", Махно власноручно застрелив не одного конкурента, приєднавши позбавлених командирів бійців до власної повстанської армії. Але його ставлення до земельного питання (вільне володіння, без податків) припало до душі простим землеробам, які шанобливо зверталися до молодого отамана за титулом "батько".



В хаосі революційних років (1917-21) незбагненний Нестор Іванович набув ореолу слави народного героя, який навряд чи зміг би утримати в мирний час.

Фото 51.5. Нестор Махно на світлині 1918 р. – майже голлівудський "хрещений батько" ☺

В середині грудня 1918-го року Махно мав переговори з керівництвом Директорії, але ставлення його до прихильників УНР, яких він звав "шовіністами", було однозначно негативним, і тому перемовини ні до чого не призвели. А ось із революціонерами Советської Росії у "батьки" виявилось набагато більше спільного, і від початку 1919 р. махновці разом з червоними починають нещадно бити Добровольчу армію Денікіна і війська Директорії УНР.

Допомога повстанців Махна суттєво полегшила Советській Росії задачу повторного завоювання України: поки в грудні махновці вибивали Українську владу з Катеринослава (Дніпро), а 31 грудня частини Армії УНР відвойовували місто назад, змушуючи повстанців відійти в степи, – з півночі потужно сунула Червона Армія. 3 січня червоні захопили Харків, а 5 лютого – Київ. Розпорошеній Армії УНР не допомогло втримати столицю навіть братнє об'єднання сил УНР із Західною УНР (Акт Злуки 22 січня 1919 року в Києві). Перепуджені члени Директорії перед обличчям небезпеки дружно, як один, втекли за кордон в еміграцію; в Україні з військом залишився тільки Симон Петлюра, і перебравши на себе всю повноту влади, продовжив крайову боротьбу (відтоді українські націоналісти стали "петлюрівцями").

Ось так, майже після річної перерви, за сприяння махновців у Василівку повернулася Советська влада. На початку лютого до Василівки було наблизився денікінський корпус під керівництвом генерала Тілло, але в сутичках із махновцями за пару тижнів знову змушений був відійти на південь. До самого літа Василівка залишалася махновсько-советською.

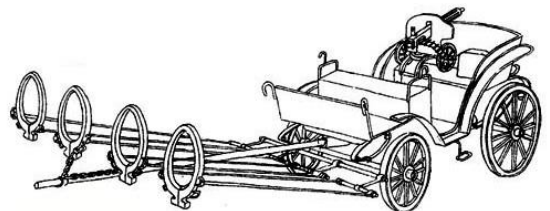
Уявити, на що були схожі ці криваві сутички новітніх кіннотників у наших степах за участі повстанців батька Махна дає змогу цей історичний опис:



"В українському степу сходяться дві кавалерійські лави по кілька тисяч вершників з кожного боку. Рухаються густо – стремена до стремени в кілька рядів. Зближуючись, мчать назустріч шаленим галопом, виставляючи вперед списи і піднявши шаблі, бо стріляти на скаку з карабіна — річ безглузда. Раптово махновська кіннота розділяється

надвоє і півколами зміщується на фланги, а посередині неприємно здивований противник помічає 700 тачанок Каретникова, які, розвернувшись на шаленій швидкості, завмирають, як вкопані. З середньої тачанки повільно піднімається сам командир, обводить поглядом своїх повстанців і над степом лунає звична команда «Хлопці! Ррроби грррязь!». 700 кулеметів «Максим» за хвилину видають 42 тисячі куль і невдовзі ворожа кавалерія, яка вже не може зупинитись, перетворюється на криваве місиво. Задніх потім добиває повстанська кіннота, яка завбачливо обійшла ворога з флангів". (уривок тексту і світлини зі Всемережжя)

***P.S.** Вага кулеметної тачанки з бойовим навантаженням становила близько тонни; в неї впрягали чотирьох коней, і їздовий керував ними голосом та за допомогою чотирьох пар віжок і батога, що під час швидкого пересування в бою, вимагало від їздового неабиякої майстерності.*



Ранньою весною 1919-го року штаб батьки Махна, на той час комбрига Червоної армії (командира третьої бригади Першої Задніпровської дивізії), розташовувався тут таки в нас на станції Попово. До цього штабу, зі скаргами на махновців від мешканців Василівки, довелося навіть навідатися нашому безстрашному "екс-меру" Василю Львовичу Перовському. Завдяки авторитету його страченої царатом рідної сестри, народоволки-царевбивці Софії Перовської, яку Махно дуже поважав, Василю Львовичу вдалося успішно виконати доручення земляків і навіть живим повернутися зі ставки повстанських військ. Саме цікаве, що скарги василівців почули, і вже за декілька днів штаб переїхав на інше місце постою; може саме за такі вчинки до Нестора Махна і зверталися з приставкою "батько"? ☺

52. Між Білими і Червоними (денікінці та врангелівці)

Весна 1919-го року видалася ще тривожнішою за минулорічну. Поруч гуркотів фронт, і численні влади (махновська, ленінська, петлюрівська, денікінська) створювали в краї цілковите безвладдя. Та попри все, за віковою звичкою, землероби знову кинули в ріллю зерно, не маючи жодної певності, чи скористаються результатами своєї праці. Життя стало надзвичайно дешевим, а нагла смерть чатувала на василівців за кожним рогом.

Якщо раніше здавалося, що за царя та навіть німця було погано, то тепер за Другими Советами ставало і геть нестерпно. Селянин ніяк не міг собі цього втовкмачити: якщо Совети роздали трудящим людям землю, то хто і навіщо забирає результат праці на ній, хліб і товар? Ті ж самі Совети? Чи може москвини-комуністи то зовсім не Совети?

За цей післяреволюційний рік-два більшовики помітно зросли на силі: замість сотень тисяч вояків у них тепер були мільйони (у травні 1918 – 270 тисяч; на кінець 1919 – 3 млн.), а пожежа світової пролетарської революції перекинулася і на Європу; здавалося, що цілковита перемога комунізму – це справа всього лишень одного покоління класових борців!

Дії більшовицьких органів влади на підконтрольних українських землях тепер стали ще бруталнішими і жорстокішими: мішуру народовладдя зразку 1917-го року відкинули; на зміну їй прийшла "політика воєнного комунізму" і "червоний терор" – нещадний терор, який спеціальним ленінським Декретом від 5 вересня 1918 року був піднесений до рівня закону! Досить ґрунтовно сутність червоного терору визначив тодішній голова Всеукраїнської ЧК – вищого карного органу уряду більшовиків в Україні: *"Ми не ведемо війни проти окремих осіб. Ми винищуємо буржуазію як клас. Не шукайте на слідстві матеріалів і доказів того, що обвинувачуваний діяв ділом або словом проти радянської влади. Перше питання, яке ми повинні йому поставити, – до якого класу він належить, якого він походження, виховання, освіти або професії. Ці питання й повинні визначити долю обвинувачуваного. У цьому – зміст і сутність червоного терору"*.

Цей розгул насилля, а також спроби комуністів проводити продрозкладку (озброєний грабунок хліба і майна у звичайнісіньких селян), примусове створення перших колективних господарств і комітетів бідноти, – викликали опір серед українського селянства і призвели до антибільшовицьких настроїв у махновських військах.

Ще більше зросло напруження між Советською Росією і повстанцями Махна після успішного наступу білогвардійців влітку 1919-го: в червні-липні Добровольча армія Денікіна заволоділа Василівкою, Олександрівськом (Запоріжжям), Катеринославом (Дніпром) і взяла курс на Москву. А в серпні 1919-го об'єднані армії УНР і ЗУНР вибили червоних із Києва.

Червона Росія звинуватила повстанців у розвалі фронту й оголосила батьку Махна "поза законом". Але насправді Нестор Іванович лишався вірним сподвижником росіян і навіть власноручно застрелив на перемовинах отамана Григор'єва (такого ж экс-комбрига Червоної Армії, як і Махно), який закликав до загального антибільшовицького повстання. Просто махновці не були справжніми кадровими військовими і поняття фронту для них не існувало: вдень це були звичайнісінькі сільські хлопці, які вночі на заклик отамана діставали з-під стріх свою приховану зброю, перетворюючись на партизан. Махно продовжував битися з Денікіним, "не помітивши" проходження лінії фронту над своєю головою. 1-го вересня 1919-го року Нестор Іванович реорганізував партизанське військо в РПАУ – Революційну повстанську армію України, яка на той момент нараховувала близько 80 тисяч бійців! Всю осінь РПАУ вела успішні бої в запіллі А. Денікіна, знищуючи окремі частини та руйнуючи тиллові комунікації Добровольчої армії. Так в жовтні 1919-го махновці навіть ненадовго були захопили Олександрівськ, але, як і завжди в таких випадках, не мали мети його утримувати, а поповнивши свої запаси зброї, речей і провізії на білогвардійських складах, при наближенні ворога знову розчинилися в степах. Своєю партизанщиною Батько зірвав білогвардійський наступ на Москву: Денікін змушений був зняти з північного фронту так потрібні там частини для нормалізації свого запілля. Попутно денікінці розгромили й Армію УНР, відкинувши катастрофічно виснажених петлюрівців (ні набоїв, ні ліків, ні одягу, ні...) далеко на захід.

Дії махновців у зазіллі Денікінських військ були настільки успішними, що червоні знову запропонували отаману тактичний союз. Але до кінця 1919-го року з денікінцями було покінчено... і вольниця батька Махна стала такою ж скалкою в дупі Советської Росії, якою колись була Запорізька Січ для Катерининської імперії. На початку січня 1920-го року проти українських повстанців таємно стягнули великі сили советських військ під командуванням Й.Якіра й обрушили їх на вчорашніх союзників. Так само, як і за обох імперських погромів Запорізької Січі (за Петра I та Катерини II), частини Червоної Армії вели бойові дії не лише проти загонів Махна, але й широко проводили каральні операції проти місцевого населення, яке співчувало махновцям. Навзаєм Махно відповів знищенням окремих червоноармійських підрозділів, ліквідацією комнезамів і місцевих органів більшовицької влади. Проте сили всієї Червоної Росії не йшли ні в яке порівняння з можливостями позбавлених зброярень і коштів повстанців. 5 січня Советські війська утретє захопили Олександрівськ, а 8 січня советською стала і наша Василівка – почалися ще жорсткіші Треті Совети.

В цих щорічних зимових поверненнях російських військ в Україну (через рік буде ще й Четверте!) простежується така вбивча закономірність, що це аж ніяк не могло бути просто випадковістю. Складається враження, що саме взимку північні народи мали перевагу над південними, бо дошкульні для нас місцеві морози ними сприймалися, ледь не як "відлига"... Тому щороку, тільки-но з дерев починало сипатися листя, росіяни злагоджено вирушали з холодної та голодної батьківщини пожитися на теплі та хлібні українські землі. Три роки поспіль Василівки вони досягали в акурат на Різдвяно-Новорічні свята 1918-го, 19го і 20-го років, щоби розтанути по теплу, до наступної зими (ну чим не казковий Дід Мороз? – тільки замість приносити подарунки і щастя, він їх забирав руками продзагонів і ЧК ☹).

Проте впевнено розпочати будівництво комунізму на василівських землях Советам всі ці роки заважав некерований махновський рух: Советська влада у Василівці відновлювалася, але її активісти діяли навіть обережніше, ніж перші ревкомівські загони братів Давидкових, з тривогою позираючи на степ. До того ж, у квітні-травні з заходу розпочався успішний наступ спільного польсько-українського війська (100 тис. поляків і 15 тис. українців), витискаючи червоних з України [ця угода УНР і Польщі стала можливою тільки завдяки зраді Симоном Петлюрою своїх братів із Західної УНР, яких принесли в жертву полякам]. А влітку 1920-го на більшовиків накопилася з півдня ще й хвиля врангелівської Білої гвардії, перешкоджаючи Советам закріпитися у Василівці.

За свою ненависть до більшовиків сорокарічний Петро Врангель отримав від ворогів грізне прізвисько "Чорний барон". Він першим із Білого руху провів дещо запізнілу земельну реформу (віддав землю селянам) і відмовився від бренду "єдиної і неподільної Росії", а також щиро йшов на зближення з усіма антибільшовицькими силами (в т.ч. махновцями й УНР) і визнавав незалежність України та Польщі (нашу державу П. Врангель вперше з часів царату називав не Малоросією, а лишень Україною).

Скориставшись тим, що Червона Росія загрузла в польсько-більшовицькій війні, в червні-липні 1920-го року Петро Врангель, за підтримки селян, виступив з Криму і заволодів степами Північної Таврії, включно з нашою Василівкою. Але порозумітися з Махном йому так і не вдалося (мабуть Нестор Іванович ще зі своєї 10-річної в'язничної відсидки на дух не переносив усе, що бодай якось йому нагадувало про царат і царські мундири). Коли постав вибір між більшовиками і врангелівцями, Батько не вагаючись обрав Совети, помирившись із якими знову накинувся на білогвардійців. Внаслідок цього, положення врангелівців на півдні України було непевним, і впродовж чотирьох місяців їхнього перебування у Василівці наше містечко не один раз переходило з рук в руки. Після одного з таких перемінних боїв у полон до білогвардійців потрапило з півсотні червоноармійців, зненацька захоплених у с.Еристівка (нині село Широке). До часу їх помістили в садибі коваля Смоляка (стояла на місці сучасної райдержадміністрації, вул. Б.Центральний - 4), допоки визначаться, що ж із ними робити?

А вирішити долю рядових червоноармійців, насильно мобілізованих комуністами до лав Червоної армії, було доволі не просто. Навіть батько Махно не раз люто вигукував: *"Ну не рубати ж їх всіх під корінь!"* Бо якщо просто відбирати в селяків зброю і відпускати, то

більшовицькі загороджувальні загони їх знову ловили, озброювали і кидали в бій. Тоді махновці знайшли оригінальне рішення: вони роздягали червоноармійців наголо і в такому вигляді відпускали. А через те, що знайти обмундирування більшовикам було значно важче, ніж зброю – тисячі голих червоноармійців місяцями сиділи по українських селах, чекаючи, поки їм привезуть уніформу.

Те ж саме питання часто поставало і перед білогвардійцями. Але внаслідок якихось обтяжуючих обставин, на цей раз його вирішили не на користь червоноармійців. Можливо це і справді були чекісти, як згодом наполягала Советська влада, як врешті-решт назвали і вулицю, що через багато років пролягла поруч із місцем їхнього розстрілу – вулиця Чекістів.

Того теплого, передосіннього дня 1920-го року з двору садиби коваля Смоляка (див. фото 52.1), розташованої на околиці тодішньої Василівки, вивели з півсотні напіводягнених хто в спідне, хто в гімнастерки й будьонівки червоноармійців (їх захопили вдосвіта, раптово затакувавши село Еристовку / Широке). Разом з пораненими, полонених вишикували в одну шеренгу навпроти: від краю базарного майдану – до кремезної берези коло хати бондаря Чимаря (див. схему 52.2). Навіть це старе дерево попри власну природу було втягнуте у вир революції і людського божевілля: з його гілля звисав труп, зодягнений у білогвардійську форму, з фанерною табличкою на грудях "ПРЕДАТЕЛЬ", а в затінку при стовбурі лежав поранений у живіт червоноармієць, якому не судилося пережити цей чудовий день. Бабця Тоня із сусідньої з Чимарями хати хотіла дати йому води, про яку він постійно благав, але їй цього не дозволили, мотивуючи характером поранення в живіт (яка зворушлива турбота про здоров'я за годину до розстрілу) чи то з причини байдужої жорстокості чи жорстокої байдужості революційної доби. Молоді білогвардійські офіцери зі штабу запитали в полонених, чи є серед них слюсарі, шорники, ковалі? Але таких не знайшлося; можливістю порятувати свою долю чомусь ніхто не скористався, або ж після штабних дізнань у це вже ніхто не вірив (чомусь же не стратили червоних ще на місці бою в Еристовці, а морочилися тягти полонених аж у Василівку, де в штабі з'ясувалося вже щось і зовсім кепське для них).

Штаб врангелівців тоді розташовувався в тому ж будинку, що й усі військові штаби й комендатури тієї бурхливої доби: червоні, білі, жовто-блакитні, чорні, коричневі тощо. Ним був елітний будинок найбагатшого василівського єврея Еліовича (стояв на місці універмагу, вул. Б. Центральний - 2), а його власник мав здібності знайти спільну мову з усіма режимами (це ще вміти треба!). Варто гадати, що розкішний панський палац і простора садиба Попових вже стояли безнадійно загидженими ще від пори першої пролетарської реформи.

Шикування було недовгим; ні запитань ні сумнівів щодо майбутньої долі ні в кого не лишалося. В оточенні конвою, безпорадну юрбу полонених повели крізь дерев'яні будки і зламаний шлагбаум центральних ярмаркових воріт (майже там, де нині стоїть бюст Попову на алеї) в найдавший від штабу кут базару (вул. Б.Хмельницького-Шевченка) на страту.



Фото 52.1. На світлині 1968 року гарно видно садибу коваля Смоляка, з якої повели на розстріл червоноармійців у 1920 році, й навпроти якої, обличчям до неї, шикували полонених; в 1970 році на місці знесеної садиби, вглибині, почали будувати багатопверхівку райкому (світлини з архіву газети «Нова Таврія»)

Сто років тому сучасна вул. Театральна була східною околицею нашого містечка, за якою лежав величезний ярмарковий майдан в межах пізніших вулиць Шевченка, Богдана Хмельницького і Приморської (див. схему 52.2). Площу оточував рів (1 метр завглибшки й 1,5 м завширшки) з валом назовні, за яким по периметру лежали дороги; одна з них ішла вздовж дальнього краю базару (вул. Б. Хмельницького, пров. Лісний) аж до самої річки Карачекрак, а вже за цією дорогою лишалися тільки панські сади і поля.

Наш сьогоднішній центральний майдан перед райдержадміністрацією донедавна був лишень широкою вулицею, розмір якої від початку визначала ширина Петропавлівського храму (див. фото 44.4), через дорогу від якого виросло два ряди хат. Але якщо південний ряд садиб (на чолі з земською школою, вулиця Соборна-14) після численних перебудов майже лишився на своєму місці, то північний ряд хат (садиби Еліовича – Смоляка) значно змістилися на північ, тим самим розширюючи майдан. Центральною віссю старої вулиці була лінія, на якій лежать чи лежали: Петропавлівський храм, літня естрада (збудована на фундаменті його стін), старий (див. фото 52.1) і новий пам'ятники Леніну, бюст Попову і тротуар центральної алеї. Старої вулиці, як і споруди храму, вже півстоліття не існує, але вона й досі впливає на архітектуру центру нашого міста ☺.

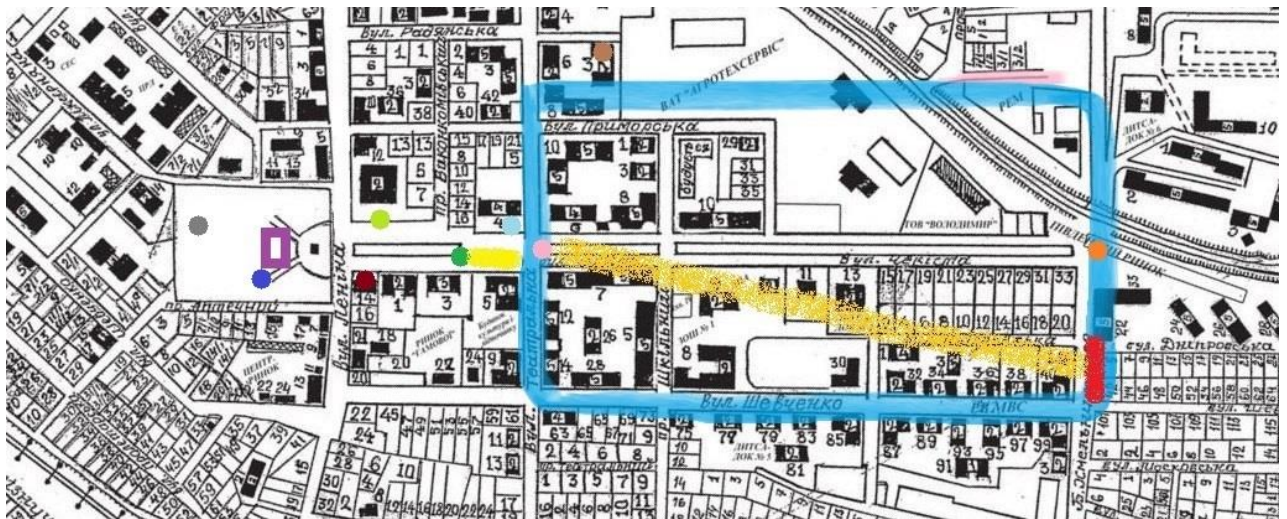


Схема 52.2. Наприкінці літа 1920 р. в м. Василівка Білі втратили півсонтні Червоних: синім кольором обведені контури ярмаркового майдану (рожевий – релікт старої дороги навколо нього, прохід пров. Гоголя за конторою РЕМ; коричнева цятка – стара аптека за базаром); фіолетовий прямокутник – контури храму; вишнева цятка – земська школа; смарагдова – штаб врангелівців; блакитна – садиба Смоляка; зелена – береза навпроти хати Чимаря; рожева – вхід у базар зі сторони церкви; помаранчева – гранітна стела в кінці каштанової алеї; жовта риска – місце шикування полонених; червона риска – місце розстрілу і поховання; золота – шлях на Голгофу; сіра цятка в місцевому парку – місце тимчасового поховання; темно-синя цятка – остаточне поховання в братській могилі

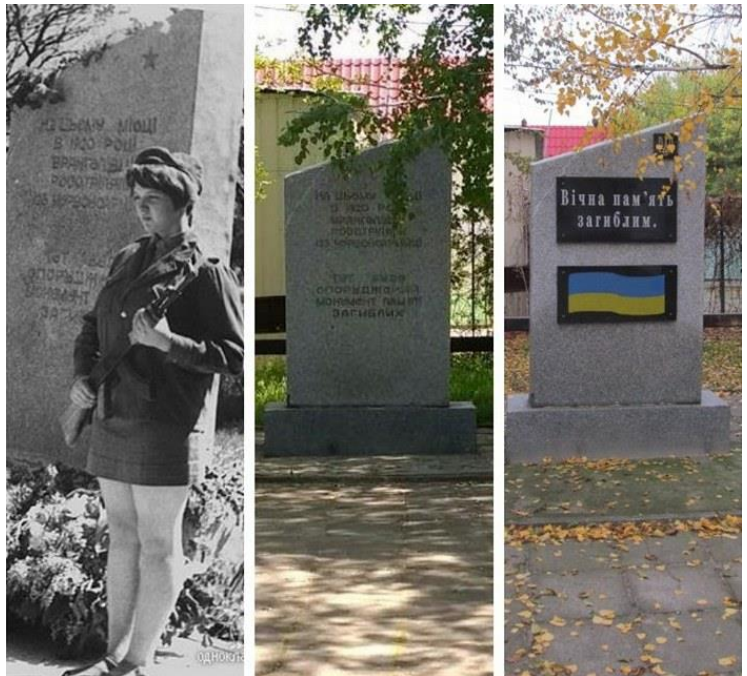
Від головного входу в базар (бюст В. Попову) полонених повели навпростець через увесь ярмарковий майдан (пусткою між вулиць Приморська – Шевченка; на всю довжину каштанової алеї) аж в дальній куток базару. Перед ровом (вздовж вул. Б. Хмельницького, між вулицями Дніпровська – Шевченко) їх знову вишикували в одну шеренгу й наказали стати на коліна край рову. Потім прибулий на автівці священник пройшовся з молитвами вздовж ряду приречених і відійшов до конвоїрів. Невідомо, чи врятувала молитва душі червоноармійців, але після залпу їхні тіла посипалися в метрову канаву, де й були прикидані землею з валу – півсонтні неповторних доль зустрілися і зупинилися в якійсь до того незнаній Василівці...

Це сталося влітку 1920-го. А через десяток років на місці базарного майдану почали створювати василівську МТС (прообраз нашої майбутньої "Райсільгосптехніки") і вирішили перенести абияк похованих поруч чекістів на церковний цвинтар Свято-Петропавлівського

храму. На той час палац замку Попових вже активно розбирався на потреби будівництва соціалізму, тож із його зірваних з підлоги дощок збили простий обеліск із зіркою на горі та велику труну, пофарбувавши її в червоний колір. Проте викопали чомусь далеко не всі тіла червоноармійців, а що змогли склали насипом в одну домовину та урочисто перепоховали в кутку церковної огорожі (нині парк). Яким був напис на стелі, і чи згадувалися військові частини і прізвища загиблих – невідомо (цілком можливо, бо невдовзі після страти чекістів до Василівки вже надовго, аж до Другої Світової війни, прийшли Четверті Совети, тож подію по-свіжому ще пам'ятали). Але якою б не була інформація на червонозоряному обеліску, та через десяток років, під час німецької окупації Василівки, вона щезла разом із ним. А вже після війни, на тлі нових величезних і невиміряних втрат про те давнє безіменне поховання вже ні в кого не було ні сил ні бажання згадувати.

Так би й залишилася ця історія в непроглядній глибині минулого, як і тисячі подібних історій нашого краю, якби в 1960-их роках під час будівництва парку атракціонів на місці колишнього церковного цвинтаря, копаючи фундамент під карусель, робітники випадково не вигорнули на поверхню окрім ошатних трун духовенства в рясах (що було звичною справою) ще й велетенське домовинище, насипом заповнене людськими кістками. А те, що рештки мали вигляд не таких вже й давніх, стали думати, що б то могло бути? Пішли по старожилам і згадали майже півстолітню історію про чекістів. Тільки з кількістю жертв "білого терору" дещо перебрали, за принципом "чим більше жертв, тим більше гнів народу!" Врешті-решт зупинилися на втричі перебільшеній цифрі – 123 (була й цифра 176), нереальній вже навіть з погляду на її вражаючу математичну точність (а це ж усний спогад з дитинства!). Після всіх з'ясувань, розстріляних воїнів знову, вже втретє віддали землі (на цей раз поховали з тильної сторони братської могили з іншими солдатами в парку, в центрі міста), а на дальньому кінці ярмаркового майдану, де колись проходив рів (не на самому місці розстрілу, а там, де було зручніше, в кінці Центральної алеї, названої вулицею Чекістів) установили гранітну стелу в пам'ять про подію 1920-го року (див. фото 52.3).

Фото 52.3. Цей пам'ятник в кінці василівської каштанової алеї – один з небагатьох, що нагадує нам про трагічні й водночас героїчні події революційної доби (1917-1921). Гранітна стела стоїть майже точнісінько над ровом величезного ярмаркового майдану; в цьому ж рові (перпендикулярному алеї) за вул. Дніпровською і досі лежать десятки розстріляних у 1920-му році солдат: громадяни Білої Росії тоді стратили у Василівці громадян Червоної Росії... Про це і варто було написати на стелі, бо в цьому суть "громадянської війни" – без зовнішньої інтервенції і відвертого криміналу її би просто не було (світлина з фондів Василівської бібліотеки)



Але на цьому історія розстріляних червоноармійців не завершилася. Справжнє місце їхньої страти якось потрапило під забудову приватних гаражів (між вулицею Дніпровською і магазином "Нива"). І ось, спокійнісінько риючи в одному з них оглядову яму, переляканий власник зненацька натрапив на жахливий сюрприз – масове поховання на метровій глибині. Звісно, від ями довелося відмовитися, ...а гаражі на цій ділянці так і лишилися.

Зрештою, все наше сучасне життя побудоване на кістках тисяч попередніх поколінь.

53. Четверті Совети і розстріл василівської інтелігенції

Білогвардійці Врангеля не змогли закріпитися у Василівці надовго; та власне вони вже й не сподівалися на це, інакше б не розстрілювали червоних прямо на міському базарі, тим самим перетворюючи його на цвинтар. У літній кампанії намітився перелом:

На початку осені 1920-го року поляки вийшли з війни і стали шукати замирення з більшовиками. Це дозволило Советській Росії зосередити свої сили на ударі по вчорашніх союзниках Польщі – Армії УНР і по білогвардійським військам генерала Врангеля. На ту пору чисельність Червоної армії вже стрімко наближалася до шести мільйонів, проти яких десятки тисяч українців і врангелівців не здатні були нічого вдіяти. Та ще й батько Махно зі шкури пнувся, плече-в-плече з більшовиками винищуючи ворогів Советської влади.

Увага!

Історія Василівки радянського періоду буде вкрай незрозумілою і загадковою, якщо не згадати головного творця всього комуністичного ладу в нашому краї. Ні, це не василівці і не скеляни чи ще хтось із місцевих, навіть не запорожці чи кияни. Цю "сіру конячку" всього василівського комунізму звали **30-та Іркутська стрілецька дивізія**. Про її подвиги мовчать у Василівці, але ними і досі надзвичайно пишаються в Росії. Що ж це за подвиги, за які її нагородили численними найвищими державними нагородами, і до чого Іркутськ у Василівці?

30-та Іркутська стрілецька дивізія була створена в кінці 1918-го року з Уральських стрілецьких дивізій (її першим комдивом став В.Блюхер) і відзначилася розгромом білогвардійських військ Колчака та захопленням "золотого ешелону" із сотнями тон золотого запасу Росії. А в 1920-му році, коли з білогвардійцями Сибіру було покінчено, Іркутську стрілецьку дивізію (на той час комдивом уже був І.Грязнов) перекинули з берегів Байкалу в Україну, де вона громилла війська Врангеля та штурмувала Крим. 28 жовтня 1920-го року ця стрілецька дивізія вибила врангелівців із Василівки і по всьому залишилася на території Запорізької-Дніпропетровської областей аж до... 1941-го року.

Саме силами 30-ої Іркутської стрілецької дивізії, а не жменькою місцевих пролетарів, у Василівці була створена і підтримувалася Советська влада. В роки колективізації іркутські стрільці, виконуючи накази Советського уряду, заганяли людей у колгоспи та придушували селянські повстання; забезпечували будівництво Дніпрогесу в 1927-32 р.; вони ж проводили ревізію продовольства та збройну блокаду наших сіл під час голодомору 1932-33 років; і тільки за їхнього силового прикриття стала можливою діяльність карних і партійних органів на території наших областей. За успішне виконання невластивих армії політичних завдань, 30-та Іркутська стрілецька дивізія була нагороджена Орденом Трудового Червоного Прапора УРСР (1921.05.08) і найвищою державною відзнакою – Орденом Леніна (1934.02.27).

Без чужинницької Іркутської дивізії ніколи б не було советської Василівки.



Мал. 53.1. Від Іркутська (червоний) до Василівки (синій) майже 6 тисяч км. – це 1/7 довжини екватора; та попри це, в 1920-му році відбулася наша рокова зустріч (мал. з Інтернету)

28 жовтня 1920-го року врангелівські війська залишили Василівку і проклинаючи поляків за зраду відкотилися на південь, за останній бастион Перекопу. Проте старі кримські укріплення не змогли врятувати "Білу гвардію останньої хвилі" від цілковитого розгрому, до якого активно долучилися й повстанські загони підлеглого більшовикам батьки Махна: під час Перекопсько-Чонгарської операції Червоної армії, махновці першими форсували Сиваш і вдаривши в спину оборонцям Перекопу, посприяли успіху всієї Кримської операції; а коли невдовзі Біла кавалерія розпочала вдалий контрнаступ, розсіюючи червоні частини, то знову ж таки напоролася на пастку махновців і була посічена шквальним кулеметним вогнем їхніх тачанок. Все було скінчено. Петро Врангель дав наказ на евакуацію військових і цивільних з Кримського півострова і 14 листопада на останньому зі 120 кораблів залишив Крим.

Але цей тріумф махновців одразу ж перетворилася на їхню смертельну поразку; вони тепер стали геть непотрібними Советам, і відразу ж після прориву до Криму та перемоги над білогвардійцями Врангеля – самі опинилися в червоній пастці: порушуючи підписану угоду, советське командування розпочало раптове оточення й тотальне винищення повстанських загонів батьки Махна, що разом з ними увійшли на територію Криму. Під час цього загинула найбільш боєздатна частина Революційної повстанської армії України; лише декілька сотень вояків зуміли вирватися з півострова й доповісти решті махновців про зраду більшовиків.

Отримавши цю звістку, розлютований Нестор Іванович не втратив рішучості, а лише змінив тактику партизанської війни: розділив своїх хлопців із залишків повстанської армії на декілька самостійно діючих загонів і на чолі одного з них продовжив несамовиту й запеклу боротьбу з переважаючими силами нових поневолювачів рідного краю.

Тієї осені, однією Кримською операцією (розгром Врангеля і Махна) успіхи Червоної армії не обмежилися: потужним наступом на виснажену й позбавлену будь-якої міжнародної підтримки Армію УНР червоні витіснили петлюрівців за межі України. 20 листопада 1920 р. 20 тисяч позбавлених набоїв, зимового одягу, ліків і надії українських вояків відступили на зайняту поляками територію, де й були роззброєні своїми вчорашніми союзниками. Це стало кінцем періоду незалежності Української держави.

Прихід у Василівку Четвертих Советів суттєво відрізнявся від усіх попередніх: тепер за більшовиками-комуністами (а з весни 1918 року активно вживаються обидві назви) була беззаперечна сила й жодної партійної конкуренції. Концентрація російських військ в Україні була настільки значною, що перечити новій владі стало смертельно небезпечно: або прийми всі без винятку забаганки нової влади, або здохни тут і зараз.

Саме тому і стали можливими нелюдські безкарні злочини червоних на окупованих ними українських територіях: масові розстріли цивільного населення, необмежені грабунки і, як наслідок, перший в історії краю голодомор 1921-22 років – не голод, а вбивство голодом.

Знайомство василівців з жахом "нового порядку" почалося з кривавої драми розстрілу василівської інтелігенції наприкінці листопада 1920-го року.

В ту холодну пору Василівка аж кишіла росіянами-червоноармійцями 30-ої Іркутської стрілецької дивізії, які ні слова не знали (та й не збиралися знати) по-українськи і сприймали тубільне населення сторожко, ледь не в кожному вбачаючи вражину-повстанця (кадрові армії Врангеля і Петлюри були розбиті, але стихія народного спротиву тільки-но розгорталася). Користуючись тимчасово досягнутим бойовим успіхом, червоні поспішали закріпитися на щойно захоплених, контрольованих ними територіях. Для цього їм потрібно було негайно вилучити в населення всю зброю (зробивши його "беззубим"), а також знищити можливих майбутніх лідерів руху опору – розумних василівців, які мали авторитет у громаді й могли зорганізувати його на спротив (соціальний, політичний, військовий).

Ситуацію на окупованих територіях чудово розуміли партійні бонзи в Москві і вимагали невідкладних відповідних дій на місцях. У розстрілі василівських заручників не було нічого особистого, ніякої вигадливості чи афекту; все відбувалося нудно і буденно, за давно відпрацьованою процедурою – звичайна санітарна чистка. Не потрібно було ні звинувачень,

ні суду, ні причини. Ще в 1919 р. перший голова Революційного військового трибуналу К. Данишевський обґрунтував моральність розстрілів: *"Військові трибунали не керуються й не повинні керуватися ніякими юридичними нормами. Це караючі органи, створені в процесі напруженої революційної боротьби, які постановляють свої вирoki, керуючись принципом політичної доцільності й правосвідомістю комуністів"*. До 1920 р. це вже стало рутинною.

До частой зміни влади за останні чотири роки василівці вже цілком звикли; навіть знали, чого чекати від кожної:

- при Білих (денікінцях, врангелівцях) життя у селі заспокоювалося, всі займалися звичними справами, працювали; місцевих жителів білогвардійці переважно не зачіпали, тільки тих, що були пов'язані з більшовиками;

- з поверненням Червоних (всі чотири хвили) знову звідкись вигулькували активісти, починалися розбої, грабунки, відбирання та поділ майна, скота, хлібу "на користь Червоної армії", небезпечно ставало навіть з'являтися на вулиці в гарному одязі.

Але восени 1920-го року все було не так, як завжди: червоних було небачено багато, і всі вони були цілковито чужинці. Штаб червоних розташувався незмінно в будинку Еліовича (див. схему 53.2), решта червоноармійців розмістилася на постій, хто де зміг: ті, що стали на території замку – активно виймали з приміщень вікна й двері на дрова; хто був не настільки ледачим – вирубував панський ліс (тільки в листопаді 1920 р. на потреби окупантів вирубали 150 дубів, насаджених за Попових). Повернулися до Василівки й активісти, які хтозна й де переховувалися, а тепер знову стали бутафорською владою, бо справжня сила перебувала в руках червоних командирів-росіян. Силами цих активістів знову відновили свою діяльність волосний ревком і партійний осередок, були створені комсомольський осередок і волосний комнезам. Ці маріонеткові місцеві органи влади, які ніхто з василівців ніколи не обирав(!) створювали видимість народовладдя і були посередниками між Червоною армією і своїми земляками. Знадобилися наші місцеві активісти і тоді, коли на вимогу комісарів треба було скласти списки заручників:

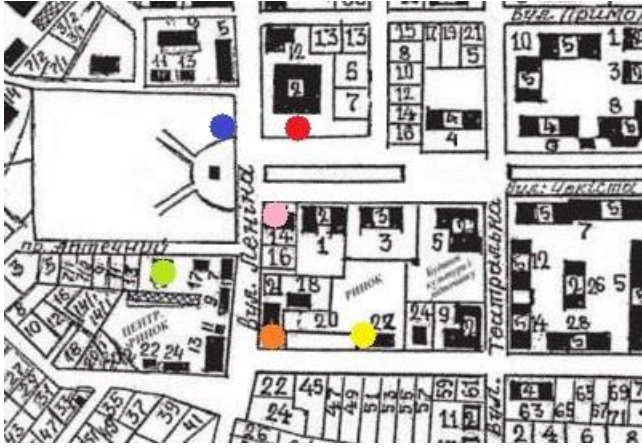
командування окупаційних військ наклало на мешканців Василівки контрибуцію, за умовами якої населенню необхідно було в триденний термін здати їм певну кількість золота, срібла, дорогоцінностей і зброї; для виконання вимоги червоні окупанти взяли в заручники десять відомих василівців, яких пообіцяли розстріляти у випадку зриву виплати.

Цими десятьма заручниками стали:

1. Перовський Василь Львович – колишній керівник економії «Васильєво»;
2. Слепцов Володимир Володимирович – колишній бухгалтер економії;
3. Волик Василь Степанович – вчитель, член "Просвіти";
4. Ткаченко Віктор Архипович – вчитель, член "Просвіти";
5. Пляхов Михайло Костянтинівич – вчитель;
6. Начальник станції "Чокрак" (прізвище, ім'я, по-батькові невідомі);
7. Горе (ім'я, по-батькові невідомі) – колишній поліцейський;
8. Син пристава (прізвище, ім'я, по-батькові невідомі);
9. Діденко Федір Петрович – виявив спротив під час конфіскації єдиного коня;
10. Діденко Андрій Федорович – його 17-річний син.

Усі василівці з цього списку (окрім підлітків) були статечними і сімейними людьми, яких дуже поважали у Василівці. Чи то з поваги до них, чи зі страху стати наступними, але викуп коштовностями був вчасно зібраний. А от вказаної кількості зброї просто не було; вже й організували пошукові групи по місцям недавніх боїв (особливо вздовж залізниці), але зазначеної в контрибуції завищеної цифри миролюбні василівці назбирати так і не змогли.

Всі ці три дні заручників упроголодь тримали запертими в комору на задньому дворі садиби священика Дибського (сучасна "Оптика", пров. Аптечний-15; див. схему 53.2). Коли дружина бухгалтера Слепцова В.В., Олександра Трохимівна, спробувала було передати їм клуночок з їжею, вартовий червоноармієць нагнав її пригрозивши, що й вона зараз там буде.



Мал. 53.2. Позначення місць розстрілу і поховання забитих червоними василівців:
 - червоний колір – штаб Іркутської дивізії;
 - зелений – місце триденного ув'язнення;
 - синій – місце розстрілу заручників;
 - рожевий – земська школа;
 - помаранчевий – млин економії;
 - жовтий – поховання страчених василівців.

З усіх заручників, перед самою страстю вдалося врятувати лише В.Перовського, знову ж таки авторитетом його рідної сестри – Софії Перовської. І то, не з першого разу.

Треба зауважити, що командирам 30-ої Іркутської дивізії було начхати на місцеві авторитети і навіть на партійне керівництво середньої ланки. Змусити їх відпустити В. Перовського зміг тільки спеціально привезений матросами загону Мокроусова (дислокувалися на ст. Попово) із губернського Олександрівська комісар штабу армії Міронова.

В умовлений день червоні прийняли від василівців контрибуцію золотом, але зброї звісно ж не вистачало. Та мабуть якби вона й була, знайшлося б ще з десятків неперекорних причин для страти обраних людей; не сьогодні, так завтра.

Дев'ятеро закоцублених заручників (був кінець листопада, і перші морозні ночі в сараї дошкуляли арештованим удень людям) під конвоєм вивели із садиби Дибського і повели вулицею Юрієвською (нині Соборна), нижче водокачки до штабу частини Іркутської дивізії (див. схему 53.2). Там їх вишикували обличчям до церковної огорожі, за якою починався храмовий цвинтар, а навпроти заручників, метрах в 10 – 15 за їхніми спинами, стала шеренга червоноармійців (місце страти розташоване на колишній Алеї Героїв, що йде від універмагу до відділення швидкої медичної допомоги, в двадцяти метрах від її початку, трохи ліворуч).

З виховною метою на розстріл земляків зігнали пригнічених василівців; навіть дітей і вчителів із земської школи (вул. Соборна-14) вивели на терасу, щоби бачили, як вершиться совєтське правосуддя та відчували страх і покору (серед тих учителів була й дружина одного з приречених – Волика В.С.).

Присуд був коротким і безапеляційним. Молодий чекіст, одягнутий в шкіряну куртку й кепку (шкіряний одяг в ті часи лихоліть і страждань коштував так само дорого, як і нині), крокував перед строєм і промовляв: *"Мы только тогда будем жить хорошо, когда обагрим землю кровью таких людей, как эти!"* Потім він відійшов убік, віддав команду, і прогрімів залп... Всі заручники поблизу церковної огорожі попадали на холодну землю. А десь поруч, на шкільній терасі крикнула і непритомною впала долі дружина одного із них.

Після розстрілу, до місця страти під'їхала гарба, червоноармійці Іркутської дивізії покидали на неї трупи страчених заручників і повезли за млин заривати. Нікого з родичів до розстріляних тіл не допустили. І якби не всюдисущі дїтлахи, то можливо ніхто й не знав би, де їх безславно, без жодного пізнавального знаку солдати зарили.

Зі спогадів старожилів вдається доволі точно визначити місце колишнього поховання: при дорозі (вул. Шевченка), за млином (вул. Соборна-20), в 70-ти метрах від його краю (вхід у Покровський базар зі сторони вул. Шевченка). Саме звідси колись починався найстаріший цвинтар Василівського містечка, який лежав між сучасними: Будинком Культури, вулицями Шевченка і Театральною. Вірогідно на краю цього кладовища й закопали дев'ятеро забитих василівців. Якби невдовзі червоних вигнали з нашого міста, як це щороку тричі відбувалося до цього, то родичі заручників напевно б їх по-людськи перепоховали. Але в 1920-му році Совєтська влада прийшла у Василівку надовго й безповоротно; тож ні про яке наближення до могили "ворогів народу" і вшанування їхньої згадки хоч якимось пам'ятним знаком – не було й мови! Інакше поховання доповнилося б ще декількома свіжими тілами.

Понад двадцять років Іркутська дивізія стояла на теренах Дніпропетровської та Запорізької областей. За цей час сталося надзвичайно багато інших втрат і жахів; вирросло абсолютно нове покоління... ворушити старі могили було вже нінащо. Але майже напевно можна стверджувати, що в 1941 році родичі загиблих, колись непересічних василівців, таки освятили їхню могилу та встановили над нею хрест... якому судилося простояти аж 2 роки, щоби з приходом Червоної армії восени 1943 року вже знову зникнути з поверхні землі та людської пам'яті на довгих півстоліття [в 1993 році Володимир Володимирович Мешков зі співробітниками музею-заповідника "Садиба Попова" зібрав уцілілі свідчення старожилів Василівки і дивом врятував їх від остаточного забуття].

Портрет тодішніх василівських активістів доповнює наступний штрих: одразу ж після розстрілу заручників, у той же день, до їхніх знетямлених родичів у хати нагрянули місцеві прихильники більшовиків і реквізували меблі, одяг, взуття та інше майно, лишивши родини закатованих (їхніх дітей, дружин, батьків) напризволяще на порозі зими. "Підчищали" ще й наступним днем. І ці більшовицькі прихвосні з мерзеними душами взялися будувати новий Союзський порядок у Василівці. Якби не окупаційні російські війська (див. фото 54.1), цим "будівничим комунізму" в перший же день притомні василівці порахували б ребра і натовкли пики. Але за місцевим більшовицьким активом стояла грізна сила чужинницького війська.

Не задовольнилися вчиненою розправою і комісари Іркутської дивізії; їм муляло, що з їхніх рук вислизнув один із заручників, та ще й хто?! – найбільший авторитет із "колишніх"! В той же день приголомшених подіями василівців зігнали у велетенський, складений з колод панський "амбар" на показовий суд над упирем, поміщицьким посіпакою та експлуататором народу – сімдесятирічним Василем Львовичем Перовським (1949 р.н.). Але попри переляк містян, на захист колишнього керуючого економією висловилися всі василівці; а на додачу, з підтримкою виступив ще й приїжджий комісар із Олександрівська. Тож, скрегочучи зубами, червоні відпустили Василя Перовського... поки що [в 1924 р. Перовський переїхав до сина у щойно перейменований Ленінград, де й помер під час блокади в 1942 році].

Р.С. Панський "амбар" (комора), в 1920 р. перетворений Радами на Народний театр (будинок культури), стояв при дорозі від економії "Васильєво" до Карачекракської переправи (приблизно на місці колишньої контори "Сільгосптехніки" й будинку по вул. Театральна-2). На той час ще не було автотраси Харків-Сімферополь, і вулиця Щаслива (Свердлова) плавно заходила в місто, перетікаючи у вулицю Державну (Радянська) і пров. Чумацький (Фрунзе). Коли пізніше вулиця Юр'ївська/Леніна/Соборна на спуску до річки Карачекрак вигризла в крутому схилі справжній каньйон з високими берегами, то шматочок провулку Чумацького (Фрунзе) лишився загадковим "апендиксом" неясного призначення. Насправді ж, це релікт старої дороги від економії до Карачекракської переправи (див. схему 53.3); край цієї дороги й стояла велетенська панська комора з тесаних колод – перший василівський "театр".

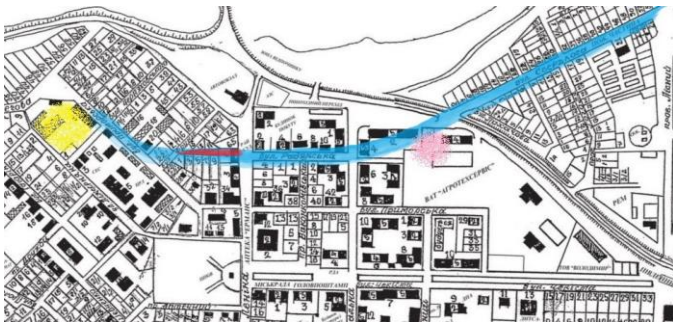


Схема 53.3. Стара дорога від економії "Васильєво" до Карачекракської переправи на мапі сучасного міста:

- жовтий колір – електростанція, майстерні та інші приміщення економії;
- рожевий – величезна комора економії;
- червоний – глухий відросток провулку Чумацького (Фрунзе), відтятий рівчаком вулиці Соборної від решти старого шляху

Події у Василівці восени 1920 року були не винятковим, а швидше типовим явищем в українській історії. Ось що, наприклад, читаємо в біографії с.Новомихайлівка Чернігівського району Запорізької області: "... коли ж прийшли більшовики, вони взяли в заручники 25 селян вимагаючи видачі зброї. Так як селяни не могли зібрати таку кількість зброї, яку вимагали більшовики, заручники були розстріляні в приміщенні церкви". Цей червоний терор на місцях був звичайнісіньким плановим заходом, втіленням вищої волі ВКП(б).

P.S. Доповнення: Дуже короткий курс історії КПРС

За віком, маю честь належати до того покоління, яке з епохи Розвинутого Соціалізму перейшло в добу Незалежності. При цьому, в школі та інституті, встиг сумлінно вивчити й успішно атестуватися з дисциплін на кшталт "історія КПРС" і "науковий комунізм" (тільки люди того століття пам'ятають, скільки зошитів було зведено безглуздим конспектуванням матеріалів N-их партз'їздів чи переписуванням творів класиків марксизму-ленінізму. І досі бачу "сімейний самвидав" бестселера Л. Брежнєва «Малая Земля» (переписаний маминою рукою скорочений варіант книги нам, її трьом дітям, для вивчення за шкільною програмою), бо цього "шедевр" в бібліотеці на всіх не вистачало ☺.

Але то все в минулому... А сьогодні, в добу інформаційної відкритості, з'явилися нові знання і постали супроти колишніх, вимагаючи розсуду, порівнянь і висновків. В очі впали численні невідповідності між виплеканими в дитинстві зворушливими образами Комунізму і неспростовними, ледь не математичними фактами тогочасної дійсності.

Наприклад, В.І. Ульянов, який так емоційно ратував за трудящих (робітників і селян), сам упродовж усього життя ніколи й ніде не працював, окрім півроку неуспішним адвокатом у 22-річному віці одразу після закінчення університету, та ще відомого епізоду на суботнику в Кремлі 1 травня 1920 р., на всі лади піднесеного в жанрі «Ленін и бревно» (див. фото 53.4).

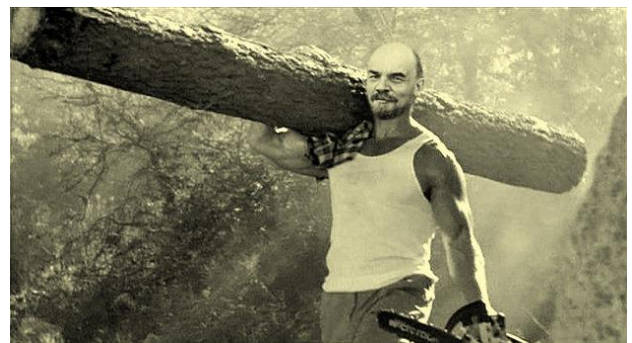


Фото 53.4. Реальне постановочне фото Леніна на суботнику, де він скрючившись застиг під колодою; і той світлий образ, який згодом сформували піарники в масовій уяві (фото з Інтернету)

Починаючи з 1900 року і до самої революції 1917-го (за винятком 1,5 років у 1905-07) В.І. Ульянов абсолютно не жив у Росії (все в Європі, в середовищі таких "ненависних" йому буржуїв) та був практично невідомим у себе на батьківщині. Звідки ж тоді такий шалений і раптовий успіх? Без власних грошей і популярності? Які сили проштотували його до влади?

Залишимо в спокої Ульянова. Поглянемо на його команду. Чи за часів Союзу хтось казав нам, що майже вся піраміда влади в 1917 році на 75-80% складалася з євреїв? Що весь репресивний апарат, керівництво ЧК, практично всі комісари в Червоній армії були євреями? Всі слідчі органи, спец суди, табори – до 1930-их років очолювали євреї? Ні... Звісно, що ні! Бо навіть свої прізвища, як за командою звідкись, вожді дружно змінили на «общепанятние». Таких, як Лейба Бронштейн (Лев Троцький) були сотні й тисячі. Чому країна знала й обожнювала своїх найвищих лідерів виключно за їхніми партійними "клічками" "Ленін, Сталін"?

Проте донедавна підіймати подібні питання було би богохульством, з відповідними наслідками. Бо Комунізм – це релігія радянського народу, де «Капітал» Маркса став Біблією, лики вождів (Маркса, Енгельса, Леніна) – святою Трійцею, їхні давні твори – сакральними текстами, Ленін – пророком-месією (зі святыми мощами в мавзолеї та Днем Народження – ледь не Різдвом), члени ЦК – його апостолами, а кожен наступний генсек – втіленням живого бога на землі... Всі вони обіцяли створити своєрідний Рай для рабів-трудящих; і попри те, що ніякі криваві жертви не допомогли жерцям-комуністам цього зробити, проте виховані в дусі комуністичної релігії люди їм вірили. Дехто продовжує вірувати ще й сьогодні; а віра, як відомо, часто глуха і сліпа до будь-яких, навіть самих очевидних і неспростовних фактів.

54. Як Василівка стала частиною Радянського Союзу

Новий 1921-ий рік Василівка зустріла в цупких обіймах-лещатах Советської влади. На той час зовнішні інтервенції на підконтрольні Советам території майже цілком припинилися: вояки УНР гнили в польських таборах для інтернованих, а поляки готувалися до укладення мирного договору з Советською Росією, який врешті й було підписано в березні 1921 р. (за його підсумками союзники розділили Україну по річці Збруч, майже по кордону колишньої Австро-Угорської імперії; таким чином, західноукраїнське населення і надалі зберегло свою самоназву – русини). Весь тягар боротьби із новими загарбниками України звалився на плечі українського селянства, наскрізь просоченого анархічно-хутірськими настроями.

А чужинців до нас набилося достобіса! На початку 1921-го року тільки на території підсоветської України дислокувалося 35 дивізій Червоної армії, загальною чисельністю до 1 млн. 200 тис. чоловік! Це при тому, що в межах УРСР і на українських землях в Польщі в 1920 році разом мешкало менше 30 млн. осіб! (власне на підконтрольних Советам теренах України тоді жило близько 25 млн. українців). Тобто 1 окупант на кожних 20 тубільців (з дітьми і жінками включно). Для порівняння уявіть у сьогоднішній Василівці з її 14 тисячами населення гарнізон озброєних "зелених чоловічків" чисельністю понад півтисячі осіб.

Тож не дивно, що комуністичне будівництво у нашій Василівці йшло повним ходом: 12 лютого 1921 року вийшов наказ повернути місцевій советській владі все, що василівці до того вже встигли потягти з панських маєтностей за всі роки безладу (інвентаризація 1920 р. нарахувала 83 державні панські споруди разом з тими, що були й на ярмарковому майдані). Наших земляків почали також дружно готувати до нової посівної кампанії, заганняючи їх у колективні господарства. При цьому ні на мить не припинялися реквізиції продуктів і майна василівців на потреби *Советской власті і Красной армії*.

Не всі мешканці нашого краю мирилися з таким здирицтвом і приниженням; дехто намагався битися, створюючи у Великолуззі загони самооборони. З оперативних зведень тих часів відомо, що в 1920-их роках Василівський район був осередком "бандитизму", особливо допікав червоним Царкут (де діяли "банди" Прочана, Володина, Бараника) і Балки ("банда" Котко). Хто були ці отамани, і чи лишили по собі хоч якісь сліди перебування на землі, окрім сухої фрази зі звідомлення – *"займалися терором населення і червоних військових частин"*.

Б'ючися з народною стихією, червоні окупанти раз за разом видавали по Василівці накази здати зброю: 14 березня, 23 червня, 11 серпня, 16 листопада 1920-го року. Подібні ж наполегливі спроби обеззброїти населення постійно проводилися і в решті куточків України, яка суціль палахкотіла селянськими протибільшовицькими повстаннями. Та хіба ж тільки Україна?

Антибільшовицькі виступи стрясали й саму Росію. В лютому 1921 р. петроградські робочі (авангард революції!) розпочали страйки та мітинги з політичними й економічними вимогами. Але це їм був не 1917-ий рік! Дії робітників партія Леніна оголосила заколотом і, впровадивши в Петрограді воєнний стан, почала зачистки. Тоді на підтримку робочих стали моряки Кронштадту (ще один стовп революції!) і з гаслами "Влада Радам, а не партіям!", "За Совети без більшовиків!" вийшли на масові демонстрації, вимагаючи провести перевибори Рад, скасувати посади комісарів, надати свободу діяльності соціалістичним партіям, дозволити вільну торгівлю тощо. Команда Леніна висунула протестантам жорсткий ультиматум, але 20 тисяч моряків його не злякалися й продовжували наполягати на своїх вимогах. Після цього, і не думаючи поступатися хоч крихтою влади (більшовики з тріском програвали всі попередні вибори; тобто ніколи не мали вирішальної народної підтримки й були типовими самозванцями), ленінці спрямували на мирний протест усю міць вірних їм частин Червоної армії, з артилерією та авіацією включно (не гребували вони і масовим взяттям у заручники родин повсталих матросів, які мешкали поза Кронштадтом, на яких чекали приниження і смерть). Такими драконівськими засобами через 18 днів опір балтійців було зломлено: в ході штурмів загинуло понад 1 тис. кронштадців, ще вдвічі більше їх розстріляли після повстання (2103 – засуджені до вищої міри покарання; 6459 особи – до різних термінів покарання).

В буквальному сенсі "придушенням селян" завершився діалог Советської влади і з тамбовськими селянами. Ще влітку 1920-го року спротив насильницькій заготівлі харчів у тамтешній губернії переріс у широкомасштабну партизанську війну селян проти Червоної армії, загонів ВЧК й органів більшовицької влади. За символ боротьби повстанці обрали червоний прапор, тим самим відібравши у партії Леніна головний символ революції. Майже рік мешканці Тамбовської губернії жили під червоними прапорами вільно від більшовиків. Допоки 12 червня 1921 р. Тухачевський не видав наказ № 0116 про застосування проти них хімічної зброї – балонів та артснарядів з хлором. Загибло близько 15 тис. селян, ще майже 100 тис. було взято в полон. Попри жах і безпрецедентність ситуації, місцева комуністична преса схвально висвітлювала це рішення, закликаючи «душити партизан газом».

Це лише декілька прикладів безкомпромісної боротьби партії Леніна за владу над робочими, селянами і солдатами. Відсутність легітимності (законності та визнання) свого керування більшовики завжди компенсували жорстокістю, піднесеною до рівня державної ідеології (Декрет про червоний терор, доктрина диктатури пролетаріату і класової боротьби, політика воєнного комунізму і т.д. і т.п.). І невдовзі це нелюдське насилля змістило шальки терезів у боротьбі на користь більшовиків: найкращі повстанці гинули, а решта роззброєного населення перетворилася на беззахисних заручників численних гарнізонів червоних частин. Край неухильно сповзав у морок більшовицької неволі.

Так само горіла земля під ногами і в самого батьки Махна. Понад півроку його хлопці вели виснажливі й запеклі (майже щоденні) бойові дії проти більшовицьких сил, здійснивши ряд походів та рейдів по Азовському узбережжю, на Дон і в Поволжя. Але вкінці літа 1921 р. важко поранений в обличчя Махно разом із 77 бійцями, що вціліли в його бойовому загоні, таки змушений був назавжди покинути свою рідну Катеринославщину (Дніпропетровщину) і втекти за румунський кордон, де махновці й були інтерновані. Іркутська стрілецька дивізія, дислокована в Запорізькій і Дніпропетровській областях, мала чим пишатися (див. фото 54.1)



Фото 54.1. В 1920-их роках ця Иркутська дивізія ліквідувала повстанські загони наших отаманів Прочана, Володина, Бараника (Царкут), Котка (Балки) та інші. (фото з Інтернету)

Чим менше залишалося активних оборонців краю, тим більшим ставало свавілля червоних (переважно російських) частин. Продзагони, вже не позираючи на ліс, відкрито й до зернини грабували беззахисних землеробів, женучи ешелони з продовольством на північ. Восени 1921 року вже стало всім зрозуміло, що заходить на великий голод, але насильницька заготівля харчів не припинялася.

Щоб хоч якось перешкодити вивезенню продовольства з України в Росію і тим самим врятувати населення від голоду, а також збадьорити підупалий повстанський дух і розпалити вогонь всенародного антибільшовицького повстання, закордонне командування Армії УНР лаштувало новий збройний похід в Україну. Проте повторити минулорічний успіх Першого Зимового походу Армії УНР по більшовицькому запіллю (зима 1919 – 1920 рр.) не вдалося. Бо дорогоцінний час для цього було згаяно: лише наприкінці осені 1921-го року Повстанча Армія в складі трьох невеличких армійських груп перетнула західний кордон України. До неї долучилися пошарпані в безперервних боях загони місцевих отаманів, і селами поширилася чутка, що на визволення краю йде величезна українська армія! Але задуми і сподівання не справилися: впродовж місяця всі загони Другого Зимового походу були по окремоті або ж розбиті, або ж відкинуті знову за кордон. Цей невдалий осінній рейд частин Армії УНР став останньою спробою українських національно-державних сил відкритим військовим шляхом здобути незалежність України в ході національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років.

Відтоді безборонне українське населення надовго лишилося сам на сам із червоними окупантами. Традиційні селяни, в основній своїй масі відсторонені від будь-якої політичної діяльності чи воєнних дій, стали невільними заручниками і жертвами політики більшовиків (тут "більшовики" – це не міфічний звір; а конкретні люди, з конкретними прізвищами: від Ульянова з Бронштейном починаючи і далі).

Вже п'ятий рік василівці варилися у вирі революційних потрясінь, бачили з десяток різних влад, фронтів і погромів. Але того, що сталося у відносно мирний рік безроздільного більшовицького єдиновладдя(!) навіть у нічному жахітті не могли собі уявити. Розпочався голод 1921-23 років.

Певною мірою голоду посприяли посуха і неврожай 1921 р. Проте посухи траплялися й раніше, а такого голоду ніколи не було. До того ж північні області України зібрали доволі непоганий урожай, який міг перекрити недорід південних областей. Навіть воснні дії не були головною причиною лиха (найбільший дефіцит селянських недосівів фіксувався не в тих губерніях, де переважно точилася війна, а в тих, де активно виконувався план хлібозаготівель).

До масових голодних смертей українських селян в 1921 - 1923 роках призвела тільки одна вирішальна причина: їхнє безжальне пограбування продзагонами Советської влади, які "викачували" хліб з України в Росію.

Ще за попередніх Советів у 1919 році комісар Шліхтер жалівся, що з України вдалося забрати лише 8,5 мільйонів пудів хліба замість 50, на які вони сподівалися, і що *"кожен пуд заготовленого хліба забарвлений краплями крові"*. В 1921 році перешкодити Червоній армії виконати план хлібозаготівель українські селяни і повстанці вже не могли.

У червні 1921, незважаючи на посуху в південних губерніях, політбюро ЦК КП(б)У постановило стягнути борги по продрозверстці минулих років у всіх без винятку губерніях республіки (зверніть увагу на те, що постанову про грабунок України на користь Росії прийняла Комуністична Партія "України"!). До осені зернові запаси українського селянства були остаточно вичерпані, і з жовтня 1921 почали реєструвати перші випадки голодних смертей.

У розпал голоду (весна 1922) в Україні голодувало 3,8 млн. осіб, або 15 % населення (у Василівському краї – понад третина мешканців). Після цієї жахливої зими 1921-22 років у самій Василівці(!) недорахувалися 71 селянського господарства (з них 26 по причині смерті власників, 38 – виїзд в урожайні губернії, 7 – неможливо далі продовжувати господарство). Втрати в сусідніх Скельках були ще більшими – 108 селянських господарств/родин. Понад половина усіх голодуючих були дітьми.

Про лихо знали в Кремлі, але вони також помітили, що голод пригнічує повстанську активність селянства і дали вказівки на місця не припиняти хлібозаготівель у голодуючих районах України. Саме тоді комуністи й оцінили значущість голоду, як зброї.

Помираючим українським селянам заборонялося допомагати, бо голоду в Україні Кремль не визнавав. Вся закордонна допомога спрямовувалася в південні області Росії, де також голодувало переважно неросійське (здебільшого українське) населення. Викачка хліба з наших земель не припинялася, попри сотні і сотні тисяч померлих голодною смертю. Лише в червні 1922 року з України був знятий обов'язок допомагати голодуючим РСФРР.

Точна кількість загиблих від невизнаного Советами голоду в Україні 1921-22 років невідома (совєтська влада на місцях і не думала їх рахувати). За обережними підрахунками цифра сягає півмільйона. В ту ж зиму Україна прогнана на своїй території вдвічі більшу окупаційну армію більшовиків. І будьте певні, що жоден червоноармієць, тим паче комісар, численних червоних гарнізонів у наших містечках тоді не голодував, так само, як і місцевий партактив. Про навмисний характер окупації свідчать слова Леніна в липні 1921 року:

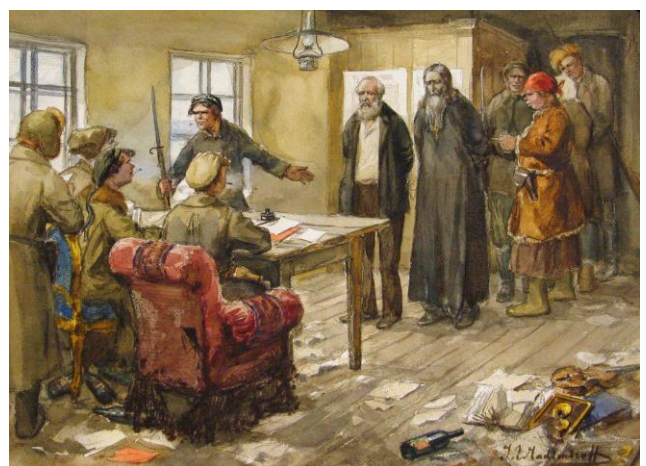
" Якщо район, охоплений неврожасем і голодний [маються на увазі голодні райони в Росії], то чи не слід рядом заходів найреволюційніших взяти саме з цього району молодь до армії в кількості близько 500 тисяч штиків? (і навіть може до 1 мільйона?).

Мета: допомогти населенню до певної міри, бо прохарчуємо частину голодних, і, може, посилками додому хліба допоможемо до певної міри голодним. Це перше. А друге: розташувати ці 1/2 мільйона в Україні, щоб вони допомогли посилити продроботу, будучи сугубо заінтересовані в ній, особливо ясно усвідомлюючи і почуваючи несправедливість ненажерливості багатих селян в Україні.

... Якщо поставити в Україні армію з голодних губерній, цю остачу можна було б зібрати (податком + товарообмін + окремими реквізиціями з багатих на допомогу голодним) повністю" (Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина II. 1917–1922. – К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977. – С. 411).

Проте фізична смерть була не єдиним покаранням василівців у цей лихий час. Червоні вигадали для своїх заручників ще й духовні знущання. Саме в цю пору посилювалися гоніння лєнінців на віру та церкву. 1 жовтня 1921 р. на виконання Декрету про відділення церкви від держави, комісари наказали винести з приміщень усіх Василівських установ ікони, картини та інші речі релігійного змісту. А 24 квітня 1922 р. з Василівської Петропавлівської церкви конфіскували всі культові цінності: срібні ризи, срібні чаші, срібні підноси, лампади, дзвони і хрести. Цих духовних скарбів не торкнулася рука жодної влади за всі 5 років революційних змагань; тепер же, в часи щоденної жалоби василівців, їх поцупили – символи віри і розради. Люта ненависть команди Леніна до релігії пояснюється тим, що творцям Декретів були чужі християнські традиції українців, а створюваний ними Комунізм і повинен був стати єдиною релігією трудящих мас, яка не терпіла жодної конкуренції.

Збереглася тогочасна заява голодуючого василівського священика з проханням про харчову допомогу, бо виснажена голодом паства не має змоги його більше підтримувати. Яким же наївним був цей святий отець... (див. мал. 54.2).



Мал. 54.2. Революційні акварелі Івана Владімірова (1922 рік): пограбування храму, допит в комбіді (Комітет Бідноти – це орган радянської влади на селі в часи «Воєнного комунізму»)

Трагедія українських селян однією голодною зимою не обмежилася попри те, що в 1922 році зібрали достатньо непоганий урожай (незважаючи на недосів і повторну посуху в степових губерніях). Та Совети знову брутально вивезли зерно з України (з нього 13,5 млн. пудів експортували за кордон! Москва спробувала розпочати світовий експорт зерна і трохи заробити на цьому валюті). А щоби експорт не здавався аморальним, Москва оголосила, що врожай 1922 повністю припинив голод... Але люди в Україні продовжували вмирати; голод повторився знову, хоч і в менших масштабах, і тривав усю першу половину 1923 року.

Ні Перша Світова війна, ні п'ять буремних років національно-визвольних змагань не вбили стільки василівців, як це сталося за рік правління Четвертих Советів у 1921-22 роках. Винними були не клімат, не прорахунки економіки і навіть не бойові дії; винними у штучно організованому морові українців були тільки більшовики Росії і ніщо інше. Своєї мети вони цілком досягли – Україну було зломлено.

Впродовж 1922-го року масовий Повстанський рух в Україні (1918 – 1922) поступово згасає. Не те, щоби українцям почало все подобатися, зовсім ні! просто майже не лишалося сил і зброї для боротьби з потугою всієї Советської Росії. Виснажені голодом і роззброєні селяни вже не могли ні самі активно опиратися більшовикам, ні матеріально підтримувати партизанську мережу. Невдовзі, в ході численних спецоперацій ЧК, більшість отаманів і нескорених повстанців було виловлено і знищено (тоді ж, восени 1922-го року, загинула й Холодноярська республіка). Ще частина партизан пішла на амністію, повіривши обіцянкам ЧК не чіпати ні їх, ні родини (їх убили трохи пізніше, в підвалах "чрезвычайск" і в таборах).

Заспокоєнню селянських протестів сприяла й нова економічна політика (НЕП) партії Леніна, спрямована на відмову від політики воєнного комунізму з її продрозкладкою, на повернення приватної власності та впровадження вільних ринкових відносин – чого ж іще бажати трударю-землеробу? Тоді ж, у 1922-му році у Василівці знову ділили землю (після голодоморного знищення десятків селянських господарств) і ця земля Советською владою оголошувалася власністю селянина (правда наділяли ту землю несправедливо: активістам давали ділянки коло села, а невгодним – за десятки кілометрів від хати, та все ж!).

А ще партія Леніна обіцяла зберегти українську державність! Хай навіть у вигляді "квазі-держави" – УРСР, але ж нашу, українську!, зі своїм урядом і мовою! Це вже зовсім було фантастикою! Навіщо ж тоді й воювати проти таких Советів?

Всі ці реформи більшовики запровадили не з причини свого раптового розкаяння чи добросердя, а лише тому, що «Страна Советов» опинилася на межі економічної та політичної прірви. Багато хто з праведних комуністів обурювався таким відверто буржуазним ухилом Леніна, проте вождь бачив, що комуністична модель господарювання буксує і зважився піти на поступки заради збереження влади. Ті часи, коли директором заводу ставили матроса з маузером, вже давно вичерпали себе; як і ті, коли ще було що грабувати після царської Росії. Тепер же, без впровадження НЕПу злиденна Советська імперія ризикувала згоріти в полум'ї народних повстань. Далі воювати з українцями (і не тільки з ними) було би самогубством.

Таким чином, у 1922-му році між українським селянством і переважно російською Советською владою (мова йде про справжнє джерело влади, а не її колаборантів у країні) склалася патова ситуація, або ж мовчазний компроміс: селяни припиняли масовий опір владі, натомість більшовики відмовлялися від політики воєнного комунізму і зберігали українську державність. Період відкритого протистояння завершувався, а розв'язання всіх невирішених питань відкладалося на непевне майбутнє. Це було тимчасовим вимушеним компромісом для обох сторін: і українського суспільства і більшовицької влади.

В руслі цього компромісу, 30 грудня 1922 року партія Леніна створила ще один доволі вишуканий обман – Союз вільних, але Советських республік, абсолютно підпорядкований Москві. Відтоді відмінності між українськими Радами і російськими Советами зникають.

З 30 грудня 1922 р. розпочинається вже новий, Радянський період в історії Василівки.

Додатки до Частини VII

Додаток Ч.VII.A

Хронологія деяких основних подій у Василівському районі:

Василівка під керівництвом Української Центральної Ради, УНР:

- 1917, 12 березня – Лютнева революція в Петербурзі, падіння царату.
 1917, 17 березня – через 5 днів після падіння царату створено Українську Центральну Раду (для вирішення всіх нагальних питань Українського краю).
 1917, 23 червня – Центральна Рада проголосила автономію (Перший Універсал).
 1917, 28 червня – створено Український автономний уряд – Генеральний Секретаріат.
 1917, 16 липня – Російський Тимчасовий уряд визнав автономію України. Будучи тільки автономією, Українська республіка не мала права на самостійну міжнародну політику.
 1917, 7 листопада – більшовицький переворот у Петрограді й прихід до влади Леніна.
 1917, 16 листопада – Центральна Рада перебрала на себе всю повноту влади в Україні і повідомила про це Російський уряд і Антанту.
 1917, 20 листопада – створено УНР, Українську Народну Республіку, III-й Універсал; (з 1917 до підписання Союзного договору в 1922 році УНР визнала 41 держава, включаючи Росію, 4 міжнародних організації).
 1917, 25 листопада – вибори до Всеросійських Установчих Зборів у Києві: українські партії здобули 75 % голосів, більшовики — тільки 11 %.
 1917, грудень – створено ЧК, політичну поліцію партії більшовиків.
 1917, 17 грудня – більшовицький уряд Советської Росії (Леніна) висунув ультиматум УНР з вимогою безумовної допомоги більшовикам в Україні; на відповідь давалося 48 годин.
 1917, 20 грудня – початок першої агресії Советської Росії проти України (УНР) з суто загарбницькими мотивами (хліб і вугілля).
1917, грудень – у Василівці створена більшовицька ячейка РСДРП(б) і волосний совет крестянських депутатів; Але ще паралельно діяла стара Волосна управа.
 1917, 23 - 26 грудня – невдалий наступ революційних червоних військ на Запоріжжя.
1917, кінець грудня – за допомогою В.Л. Перовського Ю. Попов устигає вивезти все найцінніше з замку одним вагоном до себе в Крим.
1918, січень, одразу після Різдва – німецькі колоністи за сприяння василівських ревкомівців розстріляли 40 мужиків з Криму, яких прислав Ю. Попов за своїми речами з замку. В день розстрілу почалося brutальне пограбування замку.

Перша Советська влада у Василівці:

- 1918, 15 січня – у Запоріжжя з Петербургу прибула "Красная гвардія" і доволі легко захопила здеморалізоване Запоріжжя.
1918, 15 січня – у Василівці утвердилася Советська влада. Василівський волосний совет робочих, селянських і солдатських депутатів проголосив **конфіскацію садиби Попова.**
 1918, 22 січня – проголошення повної незалежності України (IV-ий Універсал).
 1918, 29-30 січня – бій під Крутами, за 130 кілометрів на північний схід від Києва.
 1918, лютий – заборона діяльності церкви в Запоріжжі.
 1918, 9 лютого – російські війська зайняли Київ.
 1918, 9 лютого – УНР підписала окремих мирний договір з Німеччиною та Австрією.
 1918, 18-19 лютого – загальний наступ Центральних держав на всіх фронтах.
 1918, 1 березня – почав діяти новий Григоріанський календар в УНР.
 1918, 2 березня – українські та німецькі війська зайняли Київ.

Василівка під протекторатом Центральних держав (УНР, Гетьманат):

- 1918, 10 квітня – Українські Січові Стрільці (УСС) з'являються у Василівці.**
 1918.04.16 – Кримська група Армії УНР П. Болбочана й УСС В. Габсбурга займають Запоріжжя (урочиста парада і перегляд з'єднаного війська на вул. Соборній 17 квітня).

1918, 22 - 27 квітня – Кримський похід П.Болбочана.

1918, 29 квітня – Севастопольський флот підняв жовто-блакитні прапори й оголосив про своє підпорядкування урядові в Києві.

1918, друга половина квітня – кінні гайдамаки Армії УНР квартирують у долині Конки між Канкринівкою і Царським Кутом.

1918, 29 квітня – Гетьманський переворот у Києві (гетьман П. Скоропадський).

1918, початок травня – спільне гайдамацько-селянське свято в долині Конки (в с. Царицин Кут і Канкринівці) за участі Запорізького (Болбочана) та Гордієнківського (чубаті гайдамаки) полків УНР, УСС Габсбурга і селян-депутатів із навколишніх сіл, Павлограда, Олександрівська та Мелітополя.

1918, перша половина червня – з Олександрівська в Єлисаветград було відправлено всю групу архикнязя В. фон Габсбурга.

1918, 12 червня – підписання перемир'я між Україною і Росією.

1918, 5 вересня – Декрет Леніна «про червоний терор».

1918, 9 листопада – в Німеччині вибухнула революція; кайзер зрікся престолу.

1918, 11 листопада – кінець Першої Світової війни, капітуляція Німеччини; її війська почали покидати Україну.. Російський Раднарком ухвалив рішення про терміновий наступ на Україну в 10-денний термін.

1918, 13 листопада – в Києві таємно обрано Директорію для скинення влади гетьмана.

1918, 17 листопада – виступ Директорії.

1918, листопад – місцеві семінаристи і вільні козаки без бою заволоділи Запоріжжям (Олександрівськом), але Директорія УНР не змогла утримати ситуацію і невдовзі Вільне козацтво, піддавшись агітації махновців, роззброїло старшин і вступило до Революційної повстанської армії України Нестора Махна.

1918, 22 листопада – в Керч з Кубані переправились перші частини Добармії.

1918, 26 листопада (13.11 за ст.ст.) – помер Ю. Попов у Криму.

1918, 14 грудня – гетьман П.Скоропадський зрікся влади.

1918, 18 грудня – Директорія урочисто увійшла в Київ. Відновлено УНР.

1918, грудень – південь України зайняла Добровольча армія разом з Антантою.

1918, кінець грудня – початок другої агресії Советської Росії проти України.

Друга Советська влада у Василівці (+ Махновці):

1919, з січня – більшовики захопили Харків. Нестор Махно стає на сторону Червоних і невдовзі стає комбригом Червоної армії. **У Василівку повертаються Совети.**

1919, 22 січня – злука УНР і ЗУНР (в Києві) в одну УНР.

1919, 5 лютого – російська Советська армія зайняла Київ.

1919, 11 лютого – С. Петлюра перебрав на себе керівництво Директорією.

1919, початок лютого – до Василівки наблизилися денікінці корпусу генерала Тилло, але в середині лютого відійшли на південь.

1919, рання весна – штаб Махна перебував на залізничній ст. Попово.

Василівка під владою білогвардійців Денікіна (+ Махновці):

1919, 27 червня (10 липня за н.с.) – війська Денікіна займають Василівку, Олександрівськ, Катеринослав і беруть курс на Москву.

1919, 31 серпня – армії УНР і ЗУНР зайняли Київ.

1919, вересень-жовтень – війська Махна вели успішні бої проти армії А. Денікіна.

1919, жовтень – махновці ненадовго відбили в білогвардійців Олександрівськ.

1920, 5 січня – Олександрівськ утретє захопили Червоні війська.

Третя Советська влада у Василівці (+ Махновці):

1920, 8 січня – червоні вибили денікінців з Василівки.

1920, квітень-травень – спільний Польсько-Український похід в Україну.

Василівка під владою білогвардійців Врангеля (+ Махновці):

1920, 20 червня – Василівку зайняли війська Врангеля.

1920, літо – білогвардійці розстріляли у Василівці півсотні червоноармійців.

1920, вересень-жовтень – розгром білогвардійців Врангеля силами Червоної Армії та союзного їй батьки Махна.

1920, листопад – більшовики зраджують і розбивають махновців.

Четверта Советська влада у Василівці:

1920.10.28 – Іркутська стрілецька дивізія звільняє Василівку від врангелівців; у Василівці остаточно закріпилася Советська влада.

1920, початок листопада – у Василівці створені комсомольський осередок і волосний комнезам.

1920, кінець листопада – червоні розстріляли 9 цивільних заручників-василівців коло церковного паркану по вул. Соборній у Василівці.

1920, 20 листопада – українська армія відступила на зайняту поляками територію, де й була роззброєна. Кінець періоду незалежності Української держави.

1920, кінець листопада - серпень 1921 – Махновці ведуть виснажливі й запеклі (майже щоденні) бойові дії проти більшовицьких сил, здійснюють ряд походів та рейдів по Азовському узбережжі, на Дон і в Поволжя.

1920-ті роки – Василівський район був осередком бандитизму, особливо Царкут (банди Прочана, Володина, Бараника), Балки (банда Котко) – "займалися терором населення і червоних військових частин".

1921, 12 лютого – наказ повернути сов.владі все, що селяни потягли з маєтків Попових.

1921, березень (1-18) – Кронштадтське повстання.

1921, 14 березня, 23 червня, 11 серпня, 16 листопада – неодноразові накази василівцям здати зброю.

1921, 18 березня – Ризький мирний договір між Польщею і Советською Росією (поділили Українупо Збручу).

1921, 28 серпня – важко поранений в обличчя Махно разом з 77 бійцями, що вціліли в його бойовому загоні, перейшов кордон з Румунією.

1921, 1 жовтня – на виконання Декрету про відділення церкви від держави, наказано винести з приміщень всіх Василівських установ усі речі релігійного змісту.

1921 - 1922 рр. – голод; тільки у Василівці ліквідовано 71 селянське господарство (з них 26 по причині смерті власників, 38 – з причини виїзду); в Скельках – 108.

1922, 24 квітня – з Василівської церкви конфіскували всі культові цінності, переважно зі сріблом: срібні ризи, чаші, підноси, лампади, дзвони і хрести.

1922 р. – після голоду у Василівці переділяли землю.

1922, 30 грудня – створення СРСР, Василівка стає радянською.